רשתות שארים של הקשישים

גילה נועם

מכון ברוקדייל
הספרייה
ירושלים

ירושלים

פברואר 1989

JDC-1150-89
c.3

תקציר

הסקר המתואר בעבודה זו מעוגן הן בהכרה במרכזיותיה ויתרונותיה של המשפחה כמערכת תמיכה לבני משפחה קשישים והן ברגישות הגוברת למגבלות אפשריות בתפקוד רשת זו. מגבלות אלו גזורות מהשלכותיהן של מגמות חברתיות ודמוגרפיות שונות הנסקרות בעבודה והנוגעות הן למאפייני התומכים והן למאפייני הנתמכים הפוטנציאליים.

על אף מודעות זו, בולט המחסור במידע בסיסי הנוגע לעצם קיומה או אי קיומה של התשתית המבנית ההכרחית לקיומה של הפונקציה התומכת של המשפחה - מידע לגבי המבנה של הרשת המשפחתית - גודלה, הרכבה הגילי והמיני, צפיפותה או פיזורה הגיאוגרפי, ותכונות המשתייכים אליה.

העבודה הנוכחית מהווה ניסיון למפות ולאפיין את רשתות השארים של האוכלוסייה היהודית בישראל, כאשר חלק זה של העבודה מתמקד באוכלוסייה הקשישה, מעל גיל 65. העבודה מציגה ניסיון להפיק מפה של רשתות השארים של הקשישים ושל תת-קבוצות בתוכם, מבחינת גודל הרשת, תכונותיה וזמינותה לקשיש מבחינת מיקומה הגיאוגרפי.

אחד המאפיינים הייחודיים של הסקר הוא הניסיון לעמוד על המפה האקולוגית של מגוריהם של חברי הרשת המשפחתית של הקשיש יחסית אליו ועל הבדלים בין קבוצות שונות של קשישים מבחינת זמינות הרשת המשפחתית.

הסקר התבסס על מדגם קטן יחסית ותקוותנו היא שהוא יהווה בסיס למחקר מקיף יותר ולדיון בסוגיית התשתית המבנית לתמיכה משפחתית בקשישים. דיון זה נראה כבעל חשיבות רבה עבור גיבוש תפיסה מציאותית של הפוטנציאל לתמיכה משפחתית בקשישים ולזיהוי קבוצות אוכלוסייה העלולות להיות חשופות לסיכונים הקשורים ברשת משפחתית קטנה ו/או בלתי זמינה.

תודות

תודה לפרופ' יהודה מטרס על שיזם מחקר זה וסייע בביצועו, ולעמיר שמואלי ולג'ק חביב על הערותיהם על טיוטות קודמות של העבודה.

תוכן עניינים

מבוא	1
תיאור המחקר ושיטות המחקר	7
רשתות השארים של הקשישים	10
איפיוני רשתות השארים של הקשישים	15
היבטים אקולוגיים של רשתות השארים - מרחקי מגורים	21
סיכום	27
נספח טכני	31
לוחות	33
ביבליוגרפיה	39

רשימת לוחות

לוח 1: התפלגות מדגם קשישים לפי מאפיינים חברתיים נבחרים ולפי מאפיינים בסיסיים של רשת השארים 33

לוח 2: התפלגות מדגם הקשישים לפי מאפיינים חברתיים נבחרים ולפי תכונות השארים 34

לוח 3: התפלגות מדגם הקשישים לפי מאפיינים חברתיים נבחרים ולפי הרכב משק-בית 35

לוח 4: התפלגות מדגם קשישים לפי מאפיינים חברתיים נבחרים ולפי מקום מגוריו של הילד הקרוב ביותר 36

לוח 5: התפלגות מדגם הקשישים לפי מאפיינים חברתיים נבחרים ולפי מקום מגוריו של האחאי הקרוב ביותר 37

לוח 6: התפלגות מדגם הקשישים לפי מאפיינים חברתיים נבחרים ולפי מרחקי מגורים מילדים ואחאים ומידת הפיזור של רשת השארים 38

מבוא: ההקשר הדמוגרפי של התמיכה המשפחתית בקשישים

התפיסה המקובלת של המשפחה בחברה המודרנית מעוגנת במושג "משפחה מורחבת מסוג חדש" (modified extended family). מושג זה התגבש תוך כדי מחקרים אשר תיעדו את ריבוי ותכיפות המגעים המשפחתיים של הרוב הגדול של הקשישים. ממצאי מחקרים אלה עמדו בסתירה לתפיסה מוקדמת יותר אשר ראתה בקשיש אדם המבודד מבני משפחתו (Bromberg, 1983; Horowitz, 1985).

פעילויותיה העיקריות של "המשפחה המורחבת מסוג חדש" מתבטאות בעזרה הדדית ואינטראקציה המבוססת על הדדיות, קיום קשרים מתוך רצון, וחיבה. בד בבד עם הקשרים הרגשיים הקרובים האמורים לאפיין את יחסי בני המשפחה, נשמר מרחק גיאוגרפי מסוים בין החלקים השונים של המשפחה, ודורות שונים אינם מתגוררים, בדרך כלל, באותה יחידת משק-בית [ראה את המושג של Rosenmayer intimacy at a distance (1985)].

היבט מרכזי בתפיסה זו הוא ראיית הקשר והסיוע, הניתן לקשישים על-ידי בני משפחה אחרים, כנדבך אחד במערכת מקיפה יותר, מערכת של חליפין ומחויבויות תוך ובין-דוריות, המתפרסות על פני כל מהלך חייו של הפרט ושל המשפחה כולה. משאבים שונים - אינסטרומנטליים (עזרה בפעילות יומיומית) ורגשיים (חיבה, עידוד וכו') - מועברים ומוחלפים במערכת זו. יחסי חליפין אלה מתבטאים הן ב"גיוס חירום" של המשפחה ומשאביה בשעת משבר, והן כחלק מהתפקוד השגרתי, היומיומי של המשפחה. נתונים רבים מצביעים על הדדיות התמיכה בין קשישים לבין בני משפחותיהם. גם במחקרים שנעשו בישראל התוצאות דומות, כמו שעולה, לדוגמה, מנתוניה של שובל ואחרים (1982) על קשישי בקעה. מתברר, שכ- 60% מהמשפחות שנחקרו, דיווחו שהקשישים מהווים מקור להתייעצויות, 31% מהקשישים מספקים תמיכה כלכלית לבני משפחה אחרים ו- 25% מהם משמשים בתפקידי שמרטפות, וכו'. גם ליטווין (1984) מצביעה על כך שבמשפחות עירוניות ממוצא אירופי בישראל קיימים יחסי חליפין בין שני הדורות, ודור ההורים עוזר לילדיו עד גיל מאוחר יחסית ברכישת דירה, בטיפול בנכדים, בפעילויות יומיומיות בעת מחלה, וכו'.

לאחרונה מעוגן המחקר על תפקידה של המשפחה כמערכת תמיכה בחבריה הקשישים בשני תחומי התעניינות ודיון. התחום הראשון מתייחס לחיפוש אחרי אלטרנטיבות או גורמים משלימים למערכת השירותים הפורמליים. צורך זה נובע הן מאילוצים תקציביים, המעכבים פיתוח ותפעול שירותים אלה, והן מההכרה הגוברת במגבלותיהם. לעומת חסרונות השירותים הפורמליים, נתפסות רשתות התמיכה הבלתי-פורמליות (ובעיקר, הרשת המשפחתית) כעדיפות לאור המחויבות האישית והרגשית, האמורה לאפיין את היחסים בין המטפל למטופל.

התחום השני, המעסיק הן את אנשי המחקר והן את מגבשי המדיניות החברתית ואת אנשי השדה המטפלים בקשישים, מתייחס לתמורות ולמגמות חברתיות ודמוגרפיות, העלולות להגביל את התמיכה שהרשת המשפחתית מסוגלת לספק לבני המשפחה הקשישים מבחינת היקפה ואיכותה.

המגמה הראשונה, העשויה להשפיע בצורה ניכרת על יכולת המשפחה לתמוך בקשישיה, נוגעת למאפייני הנתמכים הפוטנציאליים. הכוונה היא לעלייה הניכרת במספר הקשישים, ובמיוחד במספרם של ה"ישישים", שגילם מעל ל- 75. אלה עלולים להזדקק לעזרה ניכרת כדי להמשיך לתפקד בתוך הקהילה ברמה סבירה, וכך ילדיהם הבוגרים, או קרובי משפחה אחרים, יצטרכו להתמודד עם בעיות בריאות מורכבות וכרוניות של הקשישים לאורך זמן ממושך יותר. כיום, שיעורי ההישרדות עד גילים מאוחרים ביותר מביאים לכך שהמשפחה הטיפוסית כוללת יותר דורות מאשר בעבר, ומתרבים המצבים שבהם אדם קשיש מטפל בהוריו הקשישים עוד יותר.

במקביל, מסתמנת מגמה הנוגעת למאפייני המטפלים הפוטנציאליים, ואף היא בעלת חשיבות רבה בהערכת כושרה של המשפחה לסייע לקשישיה והיא הירידה המתמדת בגודל המשפחה המודרנית. כתוצאה מכך, גדל היחס בין מספר ה"תלויים" הפוטנציאליים (הקשישים) לבין מספר ה"בלתי תלויים" (בני משפחה צעירים יותר) - יחס המבוטא במדד מקובל בקרב הדמוגרפים ונקרא "יחס תלות" (dependency ratio - ראה, למשל Treas, 1977). כפי שמציין זאת חביב (1983), בישראל נמצא, ששיעור התלות גבוה אף יותר מהשיעור המקובל בארצות מפותחות - 71 "תלויים" בממוצע, ביחס לכל מאה "בלתי תלויים", לעומת כ- 55 על כל מאה

בארצות אחרות.

מגמה דמוגרפית נוספת, הנוגעת לתמורות באוכלוסייה הקשישה, היא השינוי שחל ביחס המינים בתוכה. הן מספרן והן ייצוגן היחסי של נשים קשישות עולים בהתמדה - תופעה המבליטה את הבעייתיות המיוחדת המתלווה למצב האלמנות. בארה"ב, לדוגמה, היחס בין נשים קשישות לגברים קשישים הוא 3:2 (Siegel & Taeuber, 1986). בישראל, כפי שמציין זאת חביב (1983), ובניגוד למצב בארצות אחרות, היחס בין נשים קשישות לגברים קשישים כמעט שווה. בעשרים השנים הקרובות צפוי שינוי דרמטי ביחס זה. כמו-כן יש לציין, שצמצום פער הגילים בין בעלים לנשותיהם, המאפיין אוכלוסיות מודרניות יותר, עשוי לקזז את השפעת ריבוי הנשים הקשישות בקביעת שיעורי האלמנות.

לבסוף, וכפי שיתואר להלן, לתמורות שחלו בדפוסי ההשתתפות החברתית של נשים, ובמיוחד לעלייה בשיעורי השתתפותן בכוח העבודה, עלולות להיות השפעות רבות על יכולת המשפחה לסייע לקשישיה, היות ותפקידן המרכזי של בנות וכלות כמטפלות העיקריות בקשישים הובלט שוב ושוב במחקרים שונים (Horowitz, 1985; Brody, 1986,1985). צמצום השעות הפנויות שלהן לטיפול בקשישים, והלחץ המופעל עליהן כתוצאה מתפקידיהן המגוונים עלולים להפחית את היקף הסיוע שהן מסוגלות להעניק, וכן את מידת מעורבותן הרגשית בביצוע תפקיד זה. כפי שיידון בהמשך, הממצאים המחקריים ביחס להשלכות תופעה זו אמנם אינם חד- משמעיים, אולם אין ספק שעול הטיפול בבני משפחה קשישים בעייתי יותר כאשר האשה אחראית למטלות רבות נוספות.

לאור המגמות הדמוגרפיות והחברתיות שתוארו לעיל, מודעים חוקרים ואנשי שדה גם יחד הן למרכזיותה של הרשת המשפחתית כמערכת תמיכה לקשישים והן לבעייתיות העלולה להתלוות לתפקוד מערכת זו. אף-על-פי-כן קיים מחסור בולט במידע, הנוגע לתשתית המבנית ההכרחית לקיומה של הפונקציה התומכת של המשפחה. כמעט ולא קיים מידע בסיסי ביחס למבנה של הרשת המשפחתית: גודלה, הרכבה הגילי והמיני, צפיפותה או פיזורה הגיאוגרפי, התכונות החברתיות והכלכליות של החברים בה, וכו'. במסגרת מפקדי אוכלוסין אין שואלים, בדרך כלל, על

שארים, פרט לאותם בני משפחה המתגוררים במשק-הבית הנסקר, או על ילדים שנולדו אי-פעם. (מבחינה זו בולט ייחודו של מחקרה האמריקני של Shanas (1978), אשר במסגרתו אספה מידע על ילדים, הורים, אחאים, נכדים וניינים, ומקום מגוריהם יחסית לנחקרים קשישים).

אין ספק, שמידע מסוג זה עשוי לרמז על הפוטנציאל של הרשת המשפחתית לסייע ולתמוך בקשישיה. ברור לא פחות, שמימוש פוטנציאל זה תלוי לא רק בעצם קיומם או אי-קיומם של בני משפחה הנתפסים כמתאימים לתפקידים אלו, ואף לא במידת זמינותם הגיאוגרפית בלבד. אולם לעצם קיומם של בני משפחה ניתן להתייחס כתנאי מבני הכרחי לתמיכה בקשיש.

מספר מאפיינים של הרשת המשפחתית עשויים לקבוע את כושרה להעניק תמיכה לקשיש ואת יעילותה של תמיכה זו לשביעות-רצונו ולרווחתו. ראשית, לעצם גודלה או היקפה של רשת השארים יש משמעות מבחינת האפשרות להתחלק בנטל הטיפול בקשיש, אם כי מחקרים שונים מצביעים על כך שעיקר הנטל נופל בדרך כלל על שכמו של בן משפחה אחד, וליתר דיוק - בת או כלה (Bromberg, 1983; Brody, 1985). כמו-כן, גודל הרשת מאפשר לפעול על-פי העיקרון של מילוי מקום (Shanas, 1979), כך שבהעדר בן משפחה מסוים (לדוגמה, בן זוג), תופס בן משפחה אחר את מקומו בטיפול בקשיש.

נוסף לגודל הרשת, גם הרכבה עשוי להשפיע על תפקודה בכל הקשור למתן תמיכה לקשיש. ראשית, נמצא, שנוכחותו של בן זוג מהווה גורם חשוב במניעת מיסוד הקשיש. Kendig (1983) מציין, לדוגמה, שבאוסטרליה, רק כ- 8% מבין הנשים הקשישות הנשואות התגוררו במוסד או בבית אבות, לעומת 19% מהישישות האלמנות, ו- 27% מהישישות שלא נישאו מעולם. בישראל, נמצא שהקבוצה בעלת הנטייה הגבוהה ביותר למיסוד הם הרווקים (82 לכל אלף קשישים); לאחר מכן האלמנים (73 לכל אלף) והגרושים (50 לכל אלף). לעומת זאת - בקרב הנשואים - השיעור מגיע רק ל- 10 מכל אלף (ראה ברגמן, פקטור וקפלן, 1986). כמו-כן, Johnson (1983) מציינת, שקשר שמקיים קשיש עם בן גילו (בן זוג או אח) עשוי לספק צרכים, שאינם באים על סיפוקם באמצעות הקשר עם ילדים ובני משפחה

אחרים. במחקרה נמצא גם, שכאשר בן גילו של הקשיש מספק לו עזרה, מתלווה לכך פחות עומס נפשי, מאשר כאשר העזרה מסופקת על-ידי ילדים.

אין ממצאים רבים ביחס לחשיבותם של אחאים (siblings) כחלק מרשת השארים. Shanas (1968) רואה בהם חלק ממאגר הקרובים המשניים, העשויים למלא את מקומם של בני משפחה קרובים יותר בעת הצורך.

היבט אחר של רשת השארים - אשר עשוי להיות משמעותי מבחינת היכולת לתמוך בבני משפחה קשישים, נוסף על גודל הרשת וזהות חבריה - הם תכונותיהם הסוציו-דמוגרפיות. תכונות, הנתפסות בספרות ובמחקר כמשמעותיות, הן: גיל חברי הרשת, מינם, היקף תעסוקתם וסוגה, מצבם המשפחתי ומעמדם החברתי. במאפיינים של גיל, מין, מצב משפחתי ומצב תעסוקתי נדון בהקשר למקומם של ילדים ברשת המשפחתית.

ביחס למעמד חברתי, נמצא שלמשתנה זה אין השפעה על <u>היקף</u> הסיוע הניתן, אלא על <u>סוג</u> הסיוע, בהתאם למשאבים העומדים לרשות המטפל. במעמדות הנמוכים יותר קיימת נטייה לספק יותר שירותים ישירים, אשר המטפלים ממעמד גבוה יותר בדרך כלל רוכשים אותם בכסף. הממצאים ביחס להשפעת המעמד החברתי על התגובות לתפקיד המטפל הם מעורבים. יש חוקרים הסוברים, שמעמד סוציו-כלכלי גבוה יותר מהווה מנבא חשוב למתח גבוה יותר בקרב מטפלים (Horowitz, 1985).

גם למיקומם הגיאוגרפי של חברי הרשת המשפחתית, יחסית למיקומו של הקשיש, יש משמעות לגבי מידת הקשר והתמיכה שבאפשרותם להעניק. בישראל משפיעים הן תהליכי ניידות פנים-ארציים והן הגורמים של עלייה לארץ וירידה ממנה, על מיקום, צפיפות ויציבות הרשת. מגורים משותפים בין בני הדורות השונים במשפחה נתפסים, אמנם, כקשורים באפשרות למתן סיוע אינטנסיבי יותר מצד הדור הצעיר, אך - כפי שיידון בפרק על היבטים אקולוגיים של רשת השארים - הסדר זה אינו תמיד רצוי בעיני בני שני הדורות גם יחד. עם זאת, ריחוק פיזי מרוב חברי הרשת המשפחתית או מכולה עלול לפגוע באפשרות למתן עזרה וליצור אצל הקשיש תחושה של בדידות, במיוחד אם הוא מוגבל בניידותו.

במחקר שלהלן נעשה ניסיון להתמודד עם רוב הסוגיות שהוזכרו. למרות

המדגם הקטן ומיעוט המאפיינים החברתיים של חברי הרשת שנסקרו, יש לקוות, שהמחקר יפיק מפה ראשונה של רשתות השארים המאפיינות את האוכלוסייה הקשישה בישראל ושל תת-קבוצות בתוכה - גודלן, תכונותיהן וזמינותן. בכך נקווה לתרום תרומה צנועה למשימה חשובה העומדת בפני הדמוגרפים (ראה De Vos, 1984) - הספקת מידע עדכני על מצב השארות באוכלוסייה הקשישה, ניבוי מצב זה בעתיד, ופענוח היחס בין פריון, תמותה והגירה, לבין זמינותם של שארים. בכך אנו מקווים לתרום גם לאנשי המדיניות והתכנון המכירים במעלותיה של רשת התמיכה המשפחתית, והשואפים לגלות דרכים לטיפוח ולחיזוק רשת זו.

תיאור המחקר ושיטות המחקר

המחקר המתואר להלן הינו ניסיון ראשון למפות את רשתות השארים הבסיסיות (בן זוג, הורים, ילדים ואחאים, כולל שארים "חורגים") באוכלוסייה היהודית הבוגרת (גילאי +20) בישראל. עבודה זו תתמקד בתיאור רשתות השארים של האוכלוסייה הקשישה (בני +65) ובניתוחן. לצורך השוואות מסוימות יידונו גם רשתות השארים של קבוצות אוכלוסייה צעירות יותר.

ניתן לתאר שלושה סוגי מידע, הדרושים להבנת תפקוד המשפחה כרשת תמיכה לקשישיה:

א) מידע על התשתית המבנית: האם יש בני משפחה היכולים לשמש כתומכים, מקום הימצאותם וזהותם.

ב) מידע על התפקוד המעשי של המשפחה כמערכת תמיכה, כלומר, נתונים הכוללים מדדים כמו מספר המגעים עם בני משפחה קשישים, סוגי הקשרים ותכיפותם.

ג) מידע על טיב התמיכה המוענקת לבן המשפחה הקשיש, איכות הקשרים המשפחתיים ותפיסת הקשיש את התמיכה הניתנת לו.

לאור סוג הנתונים שנאספו במסגרת הסקר הנוכחי ברור שבאמצעות סקר זה ניתן להפיק רק את המידע הבסיסי ביותר אודות התשתית המבנית לתמיכה המשפחתית.

המחקר נערך מטעם מכון ברוקדייל, ועבודת השדה - שבמסגרתה רואיינו כ-1,200 מרואיינים בני 20 ומעלה - בוצעה על-ידי מכון ישראל למחקר חברתי שימושי. בנספח הטכני לעבודה זו מפורטים עיקרי תהליך הדגימה ועבודת השדה.

מספר הנחקרים הקשישים (בני 65 ומעלה) היה 128. לגבי כל נחקר נאספו נתוני הרקע הבאים: גיל, מין, מוצא, מצב משפחתי, השכלה, צפיפות דיור, הכנסה, מידת דתיות, תעסוקה, שנת עלייה ויישוב מגורים. נוסף לכך, נתבקש כל נחקר לדווח על קרובי משפחה בחיים: אב, אם, הורה חורג, ילדים ואחאים (כולל ילדים מנישואין קודמים של בן הזוג ואחאים חורגים). ביחס לבני המשפחה הללו נאספו הנתונים הבאים: גיל, מין, מצב משפחתי ויישוב מגורים.

המספר הקטן יחסית של נחקרים קשישים מגביל בצורה חמורה את סוגי

העיבודים הסטטיסטיים שניתן היה לבצע ואת היקפם. כמו-כן, הפרטים שנאספו אודות בני המשפחה השונים היו מצומצמים יחסית ולא נכלל בהם מידע מסוגים שונים, אשר יכול היה להיות משמעותי להערכת הפוטנציאל של רשת השארים כרשת תמיכה בקשיש. כך, לדוגמה, חסרים פרטים על תעסוקת הילדים - גורם אשר בוודאי יכול לרמז על מידת הזמן הפנוי לטיפול העומד לרשותם. כן חסר מידע על מספר הילדים של ילדי הקשיש (כלומר נכדיו), רמת החיים של ילדי הקשישים וכו'.

הצגת הממצאים תיעשה תוך קשירתם למאפייניו של הנחקר הקשיש. בחרנו להתרכז בארבעה מאפיינים עיקריים: מין, מוצא, השכלה, דתיות. כמו-כן התייחסנו למשתנה הגיל באמצעות ההבחנה בין "קשישים צעירים" (בני 65-74), וישישים (בני 75 ומעלה). במקרים מסוימים הבחנו בין קשישים לפי הוותק שלהם בארץ ואופי מקום מגוריהם (יישובים גדולים לעומת יישובים קטנים, ויישובים ותיקים לעומת חדשים יותר). לדעתנו, מייצגים מאפיינים אלה את הצירים העיקריים של אי-שוויון או שוני חברתי-כלכלי בישראל, הקובעים לגבי רשת השארים. יש לציין, שהמציאות החברתית הישראלית מאופיינת על-ידי מתאמים שונים בין האוכלוסיות המוגדרות לפי המאפיינים הללו (לדוגמה - בין מוצא והשכלה), כך שרק בניתוח רב-משתני (אשר ייעשה בשלב מאוחר יותר של ניתוח הממצאים) נוכל לעמוד על השפעתו הייחודית של כל מאפיין בקביעת דפוסי השארות. כמו-כן, בתאים מסוימים של הלוחות המוצגים נמצאו מספר קטן מאוד של נחקרים, ולכן יש להתייחס לממצאים ולמסקנות המוסקות מהם במידה רבה של זהירות. הסתייגויות אלה מבליטות את ההכרח לראות בממצאים המוצגים בדו"ח זה ניסיון ראשוני וצנוע לעמוד על המבנים השונים של רשתות השארים בישראל ותשתית להתוויית כיוונים לחקירה רחבה ומעמיקה יותר.

מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של הנחקרים הקשישים

במחקר נבדקו הן המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים של הנחקרים הקשישים והן של נחקרים שיש להם הורים קשישים. כ- 53% מהנחקרים הקשישים שהשתתפו במדגם היו גברים וכ- 47% - נשים. זאת, בהשוואה לאחוזי הקשישים בקרב כלל

האוכלוסייה היהודית - 45% ו- 52%, בהתאמה (ראה מפקד אוכלוסין, 1983). הגיל הממוצע היה קרוב ל- 70 (70.3 אצל יוצאי אירופה-אמריקה, ו- 69.1 אצל יוצאי אסיה-אפריקה). רוב הקשישים (74%) היו ילידי אירופה או אמריקה, או שאבותיהם נולדו שם. כ- 23% היו יוצאי אסיה-אפריקה, ורק כ- 2% נולדו בישראל לאבות שגם הם היו ילידי הארץ. רק כ- 8% מהקשישים נולדו בישראל, אך כ- 32% עלו עוד לפני קום המדינה, ועוד 30% עלו בין השנים 1948-1954. כ- 80% מהקשישים היו נשואים בעת הראיון, וכ- 17% היו אלמנים. בכך חורג המדגם שלנו בצורה ניכרת מכלל אוכלוסיית הקשישים היהודים, בה כ- 60% נשואים וכ- 35% אלמנים (ראה מפקד אוכלוסין, 1983). רקעם ההשכלתי היה צנוע יחסית: כשליש לא למדו יותר מלימודים יסודיים, ורק כ- 12% היו בעלי השכלה אוניברסיטאית מלאה. כשני-שלישים היו פנסיונרים, 14% הגדירו עצמן כעקרות בית, וכ- 13% עדיין עבדו כשכירים בעת עריכת הסקר. כ- 30% מהקשישים הנחקרים דיווחו שהם שומרים במידה זו או אחרת על המסורת היהודית.

כאמור, נבדקו גם התכונות הסוציו-דמוגרפיות הבסיסיות של נחקרים שהיו להם בזמן המחקר הורים קשישים. קבוצה זו מנתה כ- 370 איש (כ- 30% מתוך כלל המדגם). גילם הממוצע היה 41. בניגוד לנמצא בקרב הנחקרים הקשישים, כמעט שליש מהם היו בעלי השכלה גבוהה, ופחות מ- 20% קיבלו השכלה יסודית בלבד. כמעט כולם (90%) היו נשואים. אחוז הדתיים ביניהם (26%) לא היה שונה במידה ניכרת מאחוז הקשישים הדתיים. בניגוד לנמצא בקרב הקשישים, כמעט 40% מבנים להורים קשישים היו ילידי הארץ. המספר הממוצע של ילדים של נחקרים אלה היה קרוב לשלושה, והגיל הממוצע של הילדים היה 13. המספר הממוצע של אחאים (אשר לפחות תיאורטית אמורים להתחלק במשימת הסיוע להורים הקשישים) היה קצת יותר משלושה, אם כי ל- 14% לא היו כלל אחאים.

רשתות השארים של הקשישים

בחלק זה של המאמר מתוארות רשתות השארים הבסיסיות של הנחקרים הקשישים ותת-הקבוצות בתוכם. תיאור זה מתייחס רק לאפיונים הבסיסיים ביותר של רשת השארים ומרכיביה - גודל הרשת והמספר הממוצע של ילדים ואחאים בתוכה. אפיונים מפורטים יותר המתייחסים לתכונות השארים (גילם, מצבם המשפחתי, מספר בנים ומספר בנות וכו'), יתוארו בפרק הבא. יש לציין, שהנתונים שיוצגו כאן הם תיאוריים, ונועדו לספק תמונה כללית על רשתות השארים המאפיינות תת-קבוצות באוכלוסייה. תת-הקבוצות מוגדרות לפי גיל (קשישים "צעירים" מול ישישים), מין, מוצא, השכלה, דתיות, ולעתים לפי סוג יישוב המגורים. בגלל המתאמים הקיימים בין תת-האוכלוסיות הללו (לדוגמה, בין מוצא והשכלה), לא נוכל בשלב זה לעמוד על חלקו של כל מאפיין בקביעת דפוסי השארות.

א. בן זוג

בדרך כלל מהווה בן או בת הזוג ציר מרכזי ברשת המשפחתית. נתונים מארצות שונות מצביעים על הקשר בין מצבו המשפחתי של הקשיש לבין הנטייה למיסוד, הפוחתת כאשר הקשיש נשוי (ראה, למשל, Kendig, 1983).

בקרב סך-כל הקשישים במדגם, כ- 80% היו נשואים בעת עריכת הסקר, וכ-17% היו אלמנים או אלמנות (היה רק מקרה אחד של קשיש רווק ומקרה אחד של קשיש החי בנפרד). כפי שהוזכר לעיל, בכך שונה המדגם שלנו בצורה ניכרת מאוכלוסיית הקשישים היהודים בכללותה, בה אחוז הנשואים הוא כ- 60% (ראה הקשישים בישראל: מבחר נתונים מתוצאות מפקד 1983). ייתכן וסטייה זו נובעת מרתיעתם של קשישים המתגוררים לבד (אשר רובם ככולם אינם נשואים) להשתתף בראיון בביתם, כאשר לא היתה להם ידיעה מראש על בואו של המראיין. נוכל לשער שהנכונות להתראיין ו"להסתכן" בכניסת אדם זר לבית גבוהה יותר בין הקשישים הנשואים.

בלוח 1 ניתן לראות שקיימים הבדלים ניכרים בין תת-הקבוצות השונות מבחינת אחוז הנשואים והאלמנים בתוכן. לדוגמה, בעוד שכ- 16% מקרב "הקשישים-

הצעירים" (בני 65-74) היו אלמנים, חלקם בקרב בני 75 ומעלה היה 24%. כפי שידוע לנו מנתונים רבים אחרים, ההבדל הגדול ביותר באחוזי הנשואים והאלמנים קיים בין שני המינים: בעוד שרק כ- 6% מהגברים הקשישים הם אלמנים, אחוז הנשים האלמנות הוא 30%.

יש לציין, שבניתוח סך-כל הנחקרים בסקר זה (שמואלי, 1987) נמצא שבכל הגילים מרבית הגברים נשואים, היות שלמרות נטייתם להינשא בגיל מאוחר יותר, הם נוטים להינשא שנית לאחר גירושין או התאלמנות. בישראל, מציין חביב (1984), קיימת מגמה של עלייה קלה בשיעורי האלמנות. ניתן היה לצפות לעלייה מהירה יותר, בעקבות הגידול בשיעור הקשישים בני 75 ומעלה, אך קיים גורם המקזז מגמה זו - הירידה בפער הגילים הממוצע בין בעלים לנשים. לתופעות אלה יש השלכות רבות על מצבן של נשים קשישות, החשופות ביותר להיבטים הבעייתיים השונים העלולים להתלוות למצב האלמנות - הן בדידות והן שליטה מוגבלת על משאבים חברתיים וכלכליים.

קיים הבדל ניכר באחוז הקשישים הנשואים והאלמנים בקרב שתי קבוצות המוצא.[1] רק 7% מיוצאי אסיה-אפריקה היו אלמנים, ואילו בקרב יוצאי אירופה-אמריקה היוו האלמנים 19%. סביר לשער, שהבדלים אלה קשורים בהבדלים בהרכב הגיל של שתי קבוצות המוצא, המתבטא בכך שבקרב יוצאי אסיה-אפריקה בולט משקלם של הקשישים הצעירים יותר. אחוז האלמנים בקרב הקשישים שאינם דתיים גבוה במידת מה מאשר בקרב הדתיים (19% לעומת 13%). מעניין במיוחד האחוז הגבוה של אלמנים (39%) בקרב הקשישים הלא-ותיקים (שעלו לארץ משנת 1961 ואילך), אולם מדובר במספר קטן מאוד של נחקרים, ולכן יש להתייחס לממצא זה בזהירות.

---

1 קבוצת מוצא הוגדרה כיוצאי אסיה-אפריקה או יוצאי אירופה-אמריקה, לפי מוצא אבי הנחקר. רק 5 נחקרים קשישים היו בנים לאבות ילידי הארץ, ומספרם הקטן מנע את הכללתם בניתוח.

ב. ילדים

לאחרונה מקובלת הגישה ההתפתחותית לתמיכת ילדים בהוריהם הקשישים. תמיכה זו נתפסת כחלק מתהליך, המתפרש על כל מהלך החיים, והכרוך בתלות הדדית ומחויבויות הדדיות בין בני דורות שונים במשפחה. במחקרים רבים נמצא, שתפקודו של הקשיש ומידת העזרה שהוא מקבל מושפעים הן מכך שיש לו או אין לו ילדים והן ממספרם. לדוגמה, בסקר הקהילתי של Kendig בסידני, אוסטרליה (1983), בקרב למעלה מאלף קשישים, נמצא, שהסיכוי לקבלת תמיכה משפחתית של קשיש ללא ילדים קטן במידה ניכרת, אם כי יש אינדיקציות שבמצב זה מטפלים בקשיש תומכים בלתי-פורמליים אחרים. Kendig מציין במחקרו, שלמספר הילדים (ולא רק לעצם קיומם) יש גם משמעות לגבי חיזוק הקשרים המשפחתיים. נתוניו מצביעים על כך שכל ילד נוסף במשפחה הגדיל ב- 5% את סיכויי הקשיש לראות ילד כלשהו במשך השבוע, כך שמספר הילדים קשור בהסתברות לקשר עם הילדים. נמצא קשר בין מספר הילדים לבין הסיכוי לקבל עזרה כ- 65% מקרב הקשישים שיש להם ארבעה ילדים או יותר דיווחו שקיבלו לאחרונה עזרה אינסטרומנטלית מילד כלשהו, לעומת פחות ממחצית הקשישים שלהם היו עד שלושה ילדים.

נמצא גם קשר בין שביעות-הרצון של הקשיש לבין קיומם של ילדים. לדוגמה, Beckman & Hauser (1982) מצאו, שאלמנות קשישות ללא ילדים היו פחות מרוצות מחייהן מאשר אלמנות אמהות.

למרות העובדה, שכמעט לכל הקשישים במדגם שלנו (91%) יש לפחות ילד אחד (ראה לוח 1), אין להתעלם מכך שלכ- 9% מאוכלוסיית הקשישים אין ילדים (יש אף לציין שב"סקר קשישים במשקי-בית" של הלמ"ס נמצא שבקרב הקשישים, לכ- 13% אין ילדים). אין הבדלים ניכרים בין רוב תת-הקבוצות של הקשישים לגבי אחוז ההורים בתוכן, אולם יש שלוש תת-קבוצות המאופיינות על-ידי אחוזים גבוהים יחסית של קשישים שאין להם ילדים בחיים: (1) בקרב קשישים שעלו משנת 1961 ואילך לכ- 17% לא היו ילדים, (2) בקרב הקשישים האלמנים לכ- 18% לא היו ילדים (כזכור, אחוז האלמנים בקרב העולים החדשים היה גבוה במיוחד, כך שאין ספק שיש חפיפה רבה בין שתי הקבוצות); (3) בקרב בעלי השכלה גבוהה כ- 11%

היו ללא ילדים.

כזכור, יש משמעות גם למספר הילדים שיש לקשיש באשר לסיכוייו לקיים איתם מגע וסיכוייו לקבל עזרה. בממוצע, היו לקשישים במדגם 2.4 ילדים בחיים (בהשוואה לאוכלוסייה הבוגרת, שהממוצע שלה הינו 2.5 ילדים). שוב, אין הבדלים ניכרים בין תת-הקבוצות ביחס למספר הממוצע של ילדים, אולם שתי קבוצות מאופיינות על-ידי מספר ממוצע גדול יחסית: לקשישים דתיים יש בממוצע 3.3 ילדים (לעומת 2.0 ילדים בממוצע בקרב הקשישים החילוניים), ולקשישים יוצאי אסיה-אפריקה יש בממוצע 3.9 ילדים לעומת 2.0 בקרב יוצאי אירופה-אמריקה. ממצאים אלו צפויים למדי, מתוך הכרת הקשר האופייני בין רקע מסורתי ומוצא לבין גודל המשפחה.

ג. <u>אחאים</u>

כפי שצוין, חשיבותם של אחאים ברשת התמיכה המשפחתית של הקשיש נובעת מיכולתם לספק צרכים, שילדי הקשיש אינם מסוגלים לספק, ואף למלא את מקומם, כאשר אין לקשיש ילדים או שאין הם זמינים. בממוצע היו לנחקרים הקשישים 1.6 אחאים בחיים. אין הבדלים גדולים במספר האחאים הממוצע בקרב תת-הקבוצות השונות אולם יש לציין את המספר הגדול יחסית של אחאים בקרב קשישים יוצאי אסיה-אפריקה (2.3 בממוצע), ואת המספר הנמוך יחסית של אחאים בקרב הקשישים האלמנים (פחות מאחד בממוצע - 0.96).

<u>גודל הרשת</u>

לעצם גודלה של רשת השארים - כלומר, למספר החברים בה - עשויה להיות משמעות לגבי יכולת עמידתה במשימת התמיכה והטיפול בקשישים ולגבי מספר התומכים המתחלקים במשימה זו.

מחקרים רבים מצביעים על סוגי השפעות אלו. לדוגמה, בניתוח של מבנה המשפחה ורשתות התמיכה של קשישים (בני 70-79) בקהילת כורים באנגליה, מצאה Wenger (1984) שכ- 38% מהנחקרים שהיו להם רשתות משפחתיות קטנות הזדקקו

לטיפול פורמלי לעומת 21% מאלה שהיו להם רשתות גדולות. בנוסף, כפי שמציינת Doty (1986), קיימים ממצאים רבים, המצביעים על ייוצג יתר של קשישים ללא שארים קרובים בקרב דיירי מוסדות.

היות ובסקר הנוכחי קיבלנו מידע רק על ילדים, אחאים, הורים ובני זוג, המושג "גודל הרשת" מתייחס כאן למספר הכולל של קרובי משפחה אלו שיש לכל נחקר. גודל הרשת הממוצע, של כלל הנחקרים הקשישים היה 4.8 קרובי משפחה. בלוח 1 ניתן לראות, שיש קבוצות באוכלוסייה, המאופיינות על-ידי רשתות גדולות במידה ניכרת מהרשת הממוצעת, וקבוצות אחרות המאופיינות על-ידי רשתות קטנות. לקשישים בני 75 ומעלה יש רשת קטנה יותר בממוצע מאשר לבני 65-74 (4.0 לעומת 5.0); לנשים יש רשת קטנה יותר (4.4 לעומת 5.2 אצל גברים) - בין השאר, כנראה, בשל שיעורי האלמנות הגבוהים יותר בקרבן. ההבדל בין שתי קבוצות המוצא מבחינת גודל הרשת הוא דרמטי במיוחד - 4.1 בקרב יוצאי אירופה-אמריקה לעומת 3.7 בקרב יוצאי אסיה-אפריקה. כמו-כן, רשת השארים של קשישים דתיים גדולה יותר בממוצע מאשר זו של חילוניים (6.1 לעומת 4.3), והרשת של בעלי השכלה נמוכה (5.5) גדולה יותר מזו של אקדמאים (4.2). לסיכום, ניתן לראות, שהממצאים מצביעים על רשת גדולה יותר בקרב אוכלוסיות מסורתיות - יוצאי אסיה-אפריקה, דתיים, ובעלי השכלה נמוכה - כאשר יש חפיפה גדולה בין קבוצות אלו.

לאחרונה התפתחה מודעות להבדלים בין משפחות שונות ביחס לפוטנציאל שלהן להעניק תמיכה לקשיש. בהקשר זה מתמקדים המחקרים השונים במאפיינים סוציו-דמוגרפיים שונים של התומכים האפשריים - גיל, מין ומצב משפחתי - ומנסים לבחון את השפעתם על היקף התמיכה המוענקת לקשיש וטיבה.

לדעת חוקרים שונים (ראה, לדוגמה, Horowitz, 1985), אחד המנבאים החשובים ביותר של סוג המעורבות בטיפול בקשיש והיקפה, במיוחד כאשר צורכי הקשיש גדלים, הוא מינו של הילד המטפל בקשיש. במחקרה, מצאה Horowitz, שבנים מקבלים על עצמם את תפקיד המטפל העיקרי רק במשפחות שבהן אין בת בוגרת. גם כשהם מילאו תפקיד זה, הם נטו פחות מאשר בנות לסייע במשימות אינסטרומנטליות. מכך מסיקה Horowitz, שקשישים שיש להם רק בנים עלולים להיות מקופחים יחסית בקבלת עזרה בעבודות בית, בישול וטיפול אישי, ובכך גדלים סיכוייהם למיסוד.

גם Kendig (1983) מצא, שכאשר נדרשה עזרה אינטנסיבית, סיפקו אותה הבנות כמעט פי חמישה מהבנים. כן נמצא, שהבנות מספקות גם כמעט 90% מהטיפול האישי.

מצבם המשפחתי של הילדים אף היא תכונה בעלת השפעה על ההיקף וטיב הסיוע הניתן להורה הקשיש. במחקרו מצא Kendig (1983) שכאשר ההורה מוגבל, נוטים יותר הילדים הלא נשואים להעניק לו סיוע מאשר הילדים הנשואים (30% לעומת 10% כל קבוצה, בהתאמה).

במחקר אחר השווה Cicirelli (1983) את העזרה שנותנים ילדים שנישואיהם תקינים לעומת ילדים שנישואיהם "הרוסים" (גרושים או חיים בנפרד). נמצא, שילדים אשר נישואיהם היו בלתי-תקינים, העניקו פחות עזרה בשבעה מתוך שישה-עשר שירותים שונים.

משתנה אחר, העשוי להשפיע על ההיקף וטיב הסיוע הצפוי להורה הקשיש מילדו הבוגר, הוא גיל הילד. כפי שמציינת Doty (1986), עם העלייה בתוחלת החיים מתרבים המקרים שילדיהם של קשישים מוגבלים הזקוקים לטיפול ממושך אף

הם כבר מבוגרים למדי. Doty משערת, שגיל הילד הוא גורם המעלה את הסיכון למיסוד הקשיש, ומציינת גם שנמצא, שהנכונות לצרף הורה קשיש למשק-הבית יורדת עם גיל הילד.

הניסיון לזיהוי המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים של בני קשישים החשובים ביותר בהשפעתם על הסיוע הניתן להורים, משתלב עם העיסוק בסוגיה שניתן לכנותה "נשים בתווך" (women in the middle). בשנים האחרונות קיימת התייחסות רבה בספרות ובמחקר למצבן המיוחד של בנותיהם וכלותיהם של הורים קשישים, הנושאות בעול העיקרי של הטיפול בהורה, ובו-זמנית הן נתונות למחויבויות נוספות לבני משפחה אחרים ולעיסוקים חוץ-משפחתיים. מצבן זה, כנשים בתווך, יוצר לחצים צולבים וקשים.

במסגרת הדיון בהשפעות אפשריות של לחצים אלו, התמקדו חוקרים רבים בהשפעת תעסוקת הבת על יכולתה להעניק סיוע להורה קשיש. הממצאים בהקשר זה אינם חד-משמעיים, אולם פרט למחקריהם של Stoller (1983) ושל Land & Brody (1983), לא נמצאה בדרך כלל השפעה משמעותית של תעסוקת הבת או של מספר ילדיה על היקף העזרה שהוענקה (ראה Bromberg, 1983; Scharlach, 1983; וכו'). Brody (1986) מביאה ממצאים דומים, אולם מציינת, שבנות עובדות העניקו פחות טיפול אישי מאשר בנות לא עובדות, ואיזנו זאת על-ידי קניית שירותים אלה. אולם יש לציין, שבמחקרים רבים דיווחו הבנות העובדות על מתח ועל קונפליקט בין-התפקידים.

כהשלמה לניסיון לאמוד את השפעתן של תכונות שונות של ילדים על היקף הסיוע שהם מעניקים, ניסתה Horowitz (1985) לעמוד על הגורמים הקובעים מי מן הילדים יהיה המטפל העיקרי של ההורה. מעט מאוד ידוע על סוגיה זו, אך נראה שהזמינות הגיאוגרפית הינה הגורם החשוב ביותר.

כזכור, בסקר שלנו נאסף מידע על כל ילדיו ואחיו של הנחקר - כולל גילם, מינם, מצבם המשפחתי ומקום מגוריהם ביחס לקשיש (באותה דירה, באותה שכונה, וכו'). כאן נתייחס לממצאים הנוגעים לכל המאפיינים פרט לנושא המגורים שבו נדון בשלב מאוחר יותר. ביחס לבן הזוג של הנחקר נתייחס לגילים

ממוצעים ולתעסוקת בן/בת הזוג. במסגרת הסקר הנוכחי לא התאפשר לנו לכלול מידע על תעסוקתם של אחאים וילדים, מידע העשוי להיות משמעותי במיוחד ביחס לבנות של הורים קשישים ולהערכת המידה שבה הן פנויות לטיפול בבני משפחה קשישים.

<u>מאפייני בני הזוג</u>

בהתייחסותנו לבני הזוג ולבנות הזוג של הנחקרים הקשישים עמדנו על המאפיינים הבאים: הגיל הממוצע של בן הזוג, תעסוקת בן הזוג (עובד מלא או חלקית לעומת לא עובד), והפרש הגילים הממוצע בין בני הזוג (רק שני הנתונים הראשונים מופיעים בלוח 2). בלוח 2 מופיעים הגילים הממוצעים של בני הזוג של הנחקרים בכל תת-קבוצה ללא התייחסות למינם (בן זוג או בת זוג).

הגיל הממוצע של בנות הזוג של הגברים הקשישים הוא 64.2, ונע בין פחות משישים (בקרב הקשישים שעלו לאחר 1961) ועד קרוב ל- 74 (בקרב הקשישים בני 75 ומעלה). גיל ממוצע צעיר במיוחד נמצא בין בנות זוגם של הקשישים הדתיים והקשישים יוצאי אסיה-אפריקה (גיל 61 בממוצע בשתי הקבוצות), אולם ככלל, לא נמצאו הבדלים ניכרים בין תת-הקבוצות השונות בגיל הממוצע של בנות הזוג.

הגיל הממוצע של בני הזוג של הנשים הקשישות הוא 73.6, ונע בין 69 (בקרב יוצאות אסיה-אפריקה) לבין 81 (בקרב בנות 75 ומעלה).

את הפרש הגילים הממוצע בין בני זוג בדקנו בעיקר לאור ההשלכות שיש לנתון זה על הסיכוי להתאלמן או לחיות עם בן זוג מוגבל ועל עיתוי ההתאלמנות במהלך חייו של הפרט. בממוצע, נשות הגברים הקשישים צעירות מהם ב- 5.8 שנים. כצפוי, נמצאו הפרשי גיל גדולים בעיקר בקרב אוכלוסיות מסורתיות: בקרב יוצאי אסיה-אפריקה (8.7 שנים) ובקרב קשישים דתיים (9.0). הפרשים קטנים בין גילאי בני הזוג נמצאו בקרב קשישים שהם ותיקים בארץ (4.1), יוצאי אירופה-אמריקה (4.6), וחילוניים (4.3).

הרוב המכריע של הקשישים (82%) נשואים לבני זוג שאינם עובדים. מחד, מרמז מצב זה על כך שבני הזוג פנויים יחסית לטיפול בבני זוגם בעת הצורך,

ומאידך, ייתכן שהמצב מרמז על משאבים כלכליים צנועים יחסית, שאף הם מהווים גורם משמעותי במקרה של צורך בטיפול וסיוע לבן משפחה קשיש. כצפוי, אחוז בני הזוג שאינם עובדים, בקרב בני 75 ומעלה (96%) הוא גבוה מאוד, וכך גם בקרב הקשישים שעלו לארץ החל מ- 1961 (92%). בקרב יוצאי אסיה-אפריקה יש אחוז גבוה יחסית (33%) של קשישים הממשיכים לעבוד. ממצא זה צפוי, הן עקב הפרש הגילים הגדול יחסית בין בני זוג ממוצא זה, המגדיל את הסיכוי שבנות הזוג של קשישים אלה עוד לא הגיעו לגיל פרישה, והן מחמת המעמד הכלכלי הנמוך יותר המאפיין בדרך כלל את יוצאי אסיה-אפריקה, המחייב אותם להמשיך בעבודתם.

<u>המאפיינים של ילדי הקשישים</u>

כזכור, עמדנו על כך שלמספר קבוצות של קשישים יש פחות ילדים בממוצע. המספר הממוצע של ילדים קטן במיוחד בקרב בני 75 ומעלה, נשים קשישות, יוצאי אירופה-אמריקה, חילוניים ולא נשואים (ברובם המכריע אלמנים ואלמנות). הסיכוי של קבוצות אלו לתמיכה על-ידי ילדיהם קטן עוד יותר, כיוון שהן מאופיינות גם במספר נמוך יחסית של בנות: לקשישים בקבוצות אלו יש בממוצע פחות מבת אחת. גם בקרב הקשישים שעלו ארצה בגיל מאוחר יחסית ובקרב הקשישים בעלי השכלה גבוהה מספר הבנות הממוצע הוא פחות מאחד (ראה לוח 2).

באשר לגילאי ילדי הקשישים - טווח הגילים המקסימלי בין הילד המבוגר ביותר לבין הילד הצעיר ביותר הוא 11 שנים. טווח זה נמצא בקרב ילדי הקשישים יוצאי אסיה-אפריקה. הגיל הממוצע של ילדי יוצאי אסיה-אפריקה, וכן של ילדי הקשישים הדתיים, הוא נמוך יותר מאשר גילם הממוצע של ילדי הקשישים בקבוצות אוכלוסייה אחרות, כנראה כתוצאה מכך שטווח גיל הלידה (של האם) בקרב הקבוצות המסורתיות ארוך יותר, והן יולדות גם בגיל מבוגר יותר.

הגילים הממוצעים של ילדי הקשישים נעים בין קרוב לשלושים ועד כמעט ארבעים ושלוש. כ- 80% מילדי הקשישים הנחקרים נשואים, ללא הבדלים משמעותיים בין תת-הקבוצות של הקשישים. לאור מאפיינים אלה של ילדי הקשישים, אין ספק שהם עדיין מעורבים בצורה פעילה ביותר בגידול ילדיהם שלהם, ובמחויבויות

חוץ-משפחתיות רבות, נוסף לתפקידם הפוטנציאלי כמטפלים בהוריהם הקשישים. מאידך, ייתכן ורבים מהקשישים (ובמיוחד הקשישים "הצעירים") תורמים תרומה משמעותית לילדיהם הן מבחינת עזרה אינסטרומנטלית והן מבחינת קיום קשרים הדדיים אפקטיביים והדוקים.

<u>המאפיינים של אחאי הקשישים</u>

מעבר למספר הממוצע של אחאים בחיים שדיווחנו עליו בפרק הקודם לגבי סך-כל הקשישים ותת-הקבוצות שבתוכם, בדקנו גם מספר מאפיינים נוספים של אחאי הנחקרים הקשישים. עמדנו על גילם הממוצע, על אחוז הקשישים אשר לפחות אחד מהאחאים שלהם הוא בן מינם (אם מדובר בגברים - האחוז שיש להם אח; אם מדובר בנשים - האחוז שיש להן אחות), ועל המספר הממוצע של אחאים שאף הם קשישים (שני הנתונים הראשונים מופיעים בלוח 2). כללנו מאפיינים אלו, מתוך ההנחה שהם בעלי משמעות בהשפעתם על ההיקף וטיב הסיוע שאח או אחות יהיו מסוגלים להעניק לאח קשיש בשעת הצורך.

הגיל הממוצע של אחאי הקשישים הוא 43.7. בקרב תת-הקבוצות השונות נע טווח הגילים הממוצעים של אחאי הקשישים בין 37.5 ל- 47.8. טווח זה הוא רחב למדי, אך ככלל ניתן לומר, שגילם הממוצע של אחאי הקשישים נמצא בטווח של "גיל העמידה", הנתפס כקשור בחיי משפחה ועבודה אינטנסיביים.

ייחסנו חשיבות להימצאותו של אחאי שהוא בן-מינו של הקשיש, מתוך הנחה שטיב הקשר או הקירבה בין אחאים בני אותו מין שונה מטיב הקשר בין אחאים בני מין שונה ומשרת צרכים שונים. עם זאת, מנקודת הראות של מתן סיעוד ושירותים בין אחאים, סביר להניח שאחות תוכל לספק שירותים "נשיים" (בישול, ניקיון) הנחוצים לאח קשיש יותר מאשר אח, ואח יוכל לספק שירותים "גבריים" (תיקונים, ייעוץ כלכלי) לאחותו יותר מאשר תוכל לעשות זאת אחות.

לקרוב ממחצית הקשישים (48.4%) יש אחאי בן מינם. ההסתברות לכך קשורה, ללא ספק, למספר האחאים בחיים שיש לו; ככל שמספר האחאים גדול יותר, יש הסתברות רבה יותר לאחאי בן אותו מין. לדוגמה, ל- 62% מהקשישים יוצאי אסיה-

אפריקה יש אחאי שהוא בן מינם, לעומת כ- 43% מיוצאי אירופה-אמריקה. יש אף לציין, שלנשים יש סיכוי רב יותר לאחות בחיים (51.7%) מאשר סיכוייהם של גברים לאח בחיים (46%), עקב שיעורי תמותה דיפרנציאליים בקרב בני שני המינים.

לבסוף, בדקנו את המספר הממוצע של האחאים של הקשישים, שאף הם קשישים בעצמם. מצד אחד, היות האח או האחות קשישים יוצר בסיס לאינטרסים משותפים ולקירבה עם הנחקר הקשיש; מצד שני, עלול גיל האח להוות מגבלה מבחינת ההיקף וטיב הסיוע שהוא יהיה מסוגל להעניק לאחיו הקשיש אף הוא. בקרב סך-כל הקשישים, המספר הממוצע של אחאים קשישים הוא 0.98 שהם כ- 63% מכלל האחאים (0.98 אחאים קשישים, מתוך 1.56 אחאים בממוצע). כצפוי, אחוז זה גבוה יותר בקרב בני 75 ומעלה. בקבוצה זו 81% בממוצע מהאחאים של הקשיש אף הם קשישים. בקרב יוצאי אסיה-אפריקה רק כ- 43% מסך האחאים שיש לקשיש הם קשישים בעצמם, כתוצאה מהמספר הגדול יחסית של אחאים שיש לכל קשיש. בקרב נשים, כ- 59% מהאחאים הם קשישים לעומת כ- 65% בקרב הגברים. כללית, ניתן לומר, שלרוב הקשישים אשר יש להם אחאים, יש גם אחאים קשישים וגם אחאים צעירים יותר, ועל-פי גילו, יחסית לקשיש, עשוי כל אח לענות על צרכים שונים של הקשיש.

היבטים אקולוגיים של רשתות השארים - מרחקי מגורים

בין המגמות הסוציו-דמוגרפיות הבולטות, המאפיינות את האוכלוסייה היהודית בארץ מאז שנות החמישים המוקדמות, יש לציין את העלייה בהיקף תופעת ההגירה לארצות אחרות ובתוך המדינה, וקביעת מקום המגורים במרחק מבני המשפחה המורחבת (מטרס, 1986). מעטים מאוד הם הממצאים ביחס לתופעה זו, וכפי שמציין מטרס:

> "קשה לבחור או לקבוע פרוצדורה טובה לתיאור ולמדידת ההיקף והכיוונים של ההגירה פנימית בישראל; של תנועות הגירה ושל מקרים של הקמת משקי-בית חדשים על-ידי זוגות צעירים לא בקירבת הורים וקרובים".

ניתן למצוא אינדיקציה מסוימת לתופעה זו במחקר על מהלך חייהן של נשים צעירות בישראל (Matras, Noam & Featherman, 1984). במחקר זה נמצא, שבקרב שנתון של נשים ילידות 1954, יותר מ- 40% התגוררו בעת עריכת הראיון ביישוב אחר מאשר הוריהן. ליותר ממחצית הנשים היה לפחות אח אחד או אחות אחת אשר התגוררו ביישוב אחר. ממצאים אלה מרמזים אמנם על המגמה שתוארה, אולם אין הם מתייחסים לכלל האוכלוסייה היהודית, ואין בהם מידע על המרחקים הספציפיים בין מקום מגוריהם של בני המשפחה השונים.

שילוב המגמה של ריחוק גדל והולך בין בני משפחה שונים, יחד עם הירידה בגודל המשפחה והעלייה במספרם ובשיעורם של הקשישים עשוי להשפיע בצורה ניכרת הן על דפוסי התלות והן על היכולת של המשפחה להיענות לתלות של בני המשפחה הקשישים. שמירת קשרים משפחתיים, גם כשקיים מרחק פיזי, הינה אפשרית, אמנם, אולם מדרגה מסוימת של תלות המגע התכוף הוא כמעט הכרחי לשם סיוע במשימות היומיום.

ממצאים

במסגרת הסקר התקבל מידע על מקום מגוריהם של כל בני המשפחה (הילדים והאחאים של הקשישים) אשר מתחלק לשני חלקים. ראשית, לגבי כל בן משפחה צוין, אם הוא מתגורר באותה דירה עם הקשיש, באותה שכונה, באותו יישוב, ביישוב אחר בארץ או בחו"ל. שנית, חישבנו את המרחק בין מקום מגוריו של נחקר קשיש לבין

מקומות מגוריהם של כל בני המשפחה.[2] בניתוח שני סוגי מידע אלו נתייחס למקום מגוריו של הילד הגר קרוב ביותר לקשיש (באותה דירה, שכונה וכו'), ושל האח או אחות הגרים קרוב ביותר לקשיש, וכמו-כן נציין את המרחקים הממוצעים בין הקשיש לילדיו ובין הקשיש לאחאיו.

לוח 4 מציג את מקום מגוריו של הילד הגר במרחק הקצר ביותר מהקשיש, יחסית לשאר הילדים.

לא נתייחס כאן לקשישים הגרים עם ילד באותה דירה. נציין רק שהיו בסך-הכל 18 קשישים שהתגוררו עם ילד, וקשישים אלה היו צעירים יחסית - גילם הממוצע היה 66. לגבי 15% מכלל הקשישים, הילד הקרוב ביותר (גיאוגרפית) מתגורר באותה שכונה. אם נחבר אחוז זה לאחוז המתגוררים באותה דירה (שאף הוא כ- 15%) נמצא, של- 30% מן הקשישים יש ילד הגר קרוב מאוד אליהם. אחוז הקשישים אשר ילדם הקרוב גר בשכונתם גבוה במקצת בקרב הגברים (19%) לעומת הנשים (11%). יש לציין גם, שאחוז זה גבוה לאין שיעור בקרב הגברים בני 75 ומעלה (33%) לעומת הנשים באותם גילים, אשר לאף אחת מהן אין ילד המתגורר בשכונתה. אין הבדלים ניכרים בקרב תת-הקבוצות האחרות ביחס לאחוזי הקשישים שילדם הקרוב ביותר מתגורר בשכונתם, פרט לאותם הבדלים בין מה שאנו מכנים קבוצות מסורתיות וקבוצות מודרניות יותר (אסיה-אפריקה לעומת אירופה-אמריקה; דתיים מול חילוניים). השוני הזה נובע לפחות בחלקו מההבדלים הגדולים באחוזי הקשישים אשר ילדם הקרוב ביותר מתגורר איתם באותה דירה.

עבור כמעט מחצית הקשישים (44%), הקירבה המירבית לילד היא עם ילד המתגורר באותו יישוב אך לא באותה שכונה. אחוז זה גבוה במיוחד בקרב בני 75 ומעלה (57%), ונשים (52%).

---

2 המרחק חושב לפי נקודות הציון של היישובים כפי שהם מופיעים ברשימת היישובים ואוכלוסייתם וסמליהם, פרסום טכני מס' 1751 של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ירושלים, 1982. המרחק בין יישוב המאופיין על- ידי קואורדינטות (X_1,Y_1) לבין יישוב המאופיין על-ידי (X_2,Y_2) הינו:

$$D = \sqrt{X_2-X_1)^2 + (Y_2-Y_1)^2}$$

לאחוז נמוך יותר - אך כלל לא מבוטל (21%) - אין אף ילד המתגורר באותו יישוב. במקרים אלה הילד הקרוב ביותר מתגורר בארץ, אך ביישוב אחר.[3] אחוז הקשישים יוצאי אסיה-אפריקה אשר ילדם הקרוב מתגורר ביישוב אחר הוא זעום (4%), לעומת האחוז המקביל בקרב יוצאי אירופה-אמריקה (26%), וכמו-כן יש פער גדול באחוזים אלה בקרב דתיים (12%) לעומת לא-דתיים (26%).

כצפוי, מספרי הקשישים אשר אין להם אף ילד בארץ הוא קטן למדי (כ- 4% מקרב הסך הכל). אחוז זה גבוה במקצת בקרב נשים קשישות, וקשישים בעלי השכלה גבוהה. אחוז דומה (3%) של קשישים שיש להם ילדים בחו"ל בלבד נמצא גם בסקר הקשישים במשקי-בית שנערך על-ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בשנת 1982.

לסיכום, מתברר מהנתונים שהנטייה להתגורר עם ילד באותה דירה או באותה שכונה חזקה בהרבה בקרב הגברים. בעוד שליותר מ- 40% מהגברים יש ילד המתגורר איתם בדירתם או בשכונת מגוריהם, האחוז המקביל בקרב הנשים הוא רק 18%. כמו-כן, הנתונים מצביעים על כך שהקשישים מהקבוצות המסורתיות יותר - יוצאי אסיה-אפריקה ודתיים - נוטים לגור קרוב יותר לילדיהם. אולם הבדלים אלה משתלבים בתמונה הכללית, המעידה על קרבה רבה במקום מגוריהם של הורים קשישים וילדים בקרב כל קבוצות הקשישים. לכמעט שלושה-רבעים מהקשישים יש ילד הגר או בדירתם, או בשכונתם, או ביישוב מגוריהם. ל- 20% נוספים יש ילד הגר ביישוב אחר בארץ, ורק ל- 4% אין כלל ילדים בארץ.

ביחס לאחאים נמצא שאחוזים נמוכים למדי של קשישים מתגוררים עם אחאי כלשהו, ובקרב סך-כל הקשישים אחוז זה מגיע ל- 2.3%. בקרב הקשישים הדתיים והקשישים ביישובים החדשים נמצאו אחוזים גבוהים יחסית של קשישים המתגוררים בדירה אחת עם אחאי - 5.3% ו- 5.9%, בהתאמה. לרוב הנחקרים אין אחאי המתגורר ביישוב מגוריהם, ולאחוזים לא מבוטלים אין גם אחאי המתגורר בארץ. מעניין לציין את האחוזים הגבוהים יחסית של קשישים הנתפסים כ"פגיעים" - בני 75

---

3 על המשמעות של מגורים ביישוב אחר מבחינת מידת הריחוק הגיאוגרפי המתלווה לכך נוכל לעמוד בהמשך, במסגרת הדיון במרחקים הגיאוגרפיים בין מקום מגורי הקשישים לבין מקומות מגורי בני משפחותיהם.

ומעלה, אלמנים, וקשישים ללא ילדים - אשר אין להם אח או אחות בארץ (ל- 16% מקרב בני 75 ומעלה, ל- 23% מקרב האלמנים, ול- 27% מקרב הקשישים ללא ילדים).

כזכור, ניתחנו גם את המרחקים בק"מ מהנחקר הקשיש לבין כל אחד מילדיו ומאחאיו. כאשר בן המשפחה התגורר באותה דירה, באותה שכונה, או באותו יישוב בו התגורר הנחקר, סומן המרחק כאפס (כלומר, המדד שלנו אינו רגיש למרחקים בתוך יישובים).

נדון תחילה במרחק לילדים. בדקנו את המרחק לילד הקרוב ביותר (המרחק המינימלי) ואת המרחק הממוצע מסך-כל הילדים. כפי שניתן לראות מלוח 6, המרחק המינימלי הממוצע לילד אצל סך-כל הנחקרים היה כחמישה ק"מ. מרחק זה היה גבוה בהרבה בקרב קשישים אלמנים (כמעט 12 ק"מ), כנראה כתוצאה מכך שלא היה אף מקרה של קשיש אלמן המתגורר עם ילדו בדירה אחת. המרחק גבוה גם בקרב בני ה- 75 ומעלה (10.3 ק"מ), וכמובן סביר לשער, שמדובר ברוב המקרים באותם נחקרים עצמם, היות ושיעורי האלמנות עולים עם הגיל. מרחק מינימלי נמוך במיוחד נמצא בין הקשישים יוצאי אסיה-אפריקה, היות ולחלק ניכר מהם עדיין יש ילד המתגורר איתם באותה דירה ואולי גם עקב דפוסי מגורים שונים לאחר הנישואין. גם הקשישים הדתיים גרים במרחק קצר יותר מילדם הקרוב (2.7 ק"מ) - כפי הנראה, כתוצאה מאותם גורמים שנמנו לגבי יוצאי אסיה-אפריקה.

המרחק הממוצע בין סך-כל הקשישים לילדיהם הוא קרוב ל- 18 ק"מ (17.9) ונע בין מינימום של 13.2 למקסימום של 22.0. המרחק נמוך יותר בקרב יוצאי אסיה-אפריקה (13.2), קשישים דתיים (15.7) ואלמנים (15.1). כיוון שכאמור, אף אלמן או אלמנה אינו מתגורר עם ילד באותה דירה, ניתן לומר, שהילדים של אלמנים מתגוררים בדרך כלל במרחקים קצרים למדי מהוריהם, אם כי לא באותם משקי-בית.

הפעלנו את אותה שיטה, כדי לעמוד על המרחקים בין הקשישים לבין האחאים שלהם. המרחק המינימלי הממוצע לגבי סך-כל הקשישים היה 12.2, וכצפוי, זהו מרחק גדול יותר מאשר המרחק המינימלי הממוצע בין הקשיש לילד. מעניין במיוחד

לציין את המרחק המינימלי הקטן מאוד בין הקשישים בני 75 ומעלה לבין אחיהם הקרוב ביותר (3.9) ובין האלמנים לאחאיהם (2 ק"מ). אמנם מדובר בקבוצה קטנה של נחקרים, אולם סביר שיש בנתונים אלה רמז לתפקידם הפוטנציאלי החשוב של אחאים בתמיכה בקשישים ה"ישישים" ובקשישים לא נשואים. ביחס למרחק המינימלי מאח או אחות שוב נמצא, שהקבוצות המסורתיות יותר - יוצאי אסיה-אפריקה ודתיים - מאופיינות על-ידי קרבה רבה יותר של בני המשפחה.

המרחק הממוצע בין קשישים לאחאים שלהם הוא 20.1 ק"מ. אין הבדלים ניכרים בין תת-הקבוצות ביחס למרחק זה אולם בני 75 ומעלה, נשים, ובמיוחד אלמנים, מאופיינים על-ידי מרחקים קצרים יותר לאחאיהם מאשר אלו המאפיינים את הקבוצות האחרות.

לבסוף עמדנו גם על מרחק התקן (standard distance) של כל הרשת (ילדים ואחאים) אשר הינו מדד לפיזור הגיאוגרפי של מגורי השארים (כולל הנחקר) סביב המרכז הממוצע (mean center) של הרשת.[4]

לגבי סך-כל הקשישים במדגם מרחק התקן הוא 18.4 ק"מ. מרחק התקן גבוה במקצת בקרב הקשישים ה"צעירים" (בני 65-74) ומגיע ל- 18.8, ונמוך יותר בקרב בני 75 ומעלה - 16.8 ק"מ.

יש לציין, שהנתונים על המדגם הכללי (בני 20 ומעלה) מצביעים על כך שמרחק התקן עולה, באופן כללי, עד גיל 50-54, מגיע אז לשיאו (25 ק"מ), ועם המשך העלייה בגיל, מרחק התקן יורד באופן מתון (שמואלי, 1989).

---

4 המרכז הממוצע (או מרכז הכובד) הינה הנקודה, אשר ממנה סך ריבועי מרחקי המגורים של החברים ברשת השארים הינו מזערי. אם נסמן את יישוב המגורים של החבר ה- i בנקודת ציון (X_i,Y_i) אזי המרכז הממוצע הינו $(\bar{X},\bar{Y})$ כאשר:

$$\bar{X} = \frac{1}{n}\sum X_i, \quad \bar{Y} = \frac{1}{n}\sum Y_i$$

(ו- n הוא גודל הרשת). מרחק התקן הינו, במקרה זה,

$$SD = \frac{1}{\sqrt{n}}\left[(X_i-\bar{X})^2 + (Y_i-\bar{Y})^2\right]^{\frac{1}{2}} = (\delta X^2 + \delta Y^2)^{\frac{1}{2}}$$

Bachi, Standard Distance Measures for Spatial Analysis, Regional Science Association, V.X. 1963

בקרב תת-הקבוצות של הקשישים מרחק התקן הגדול ביותר הוא זה המאפיין את הקשישים הנשואים (20.9), והנמוך ביותר הוא זה המאפיין את האלמנים (9.0). שיערנו, שקיים יחס כלשהו בין גודל הרשת לבין צפיפותה או פיזורה, ואכן, נמצא שרשת השארים של הקשישים הנשואים גדולה יותר מאשר של הקשישים הלא-נשואים (גודל ממוצע של 3.5 לעומת 2.7).

למעלה משליש מהנחקרים (34.4%) אופיינו על-ידי רשת הממוקמת כולה ביישוב מגוריהם; כלומר - למעלה משליש הקשישים התגוררו ביישוב אחד עם לפחות ילד אחד ו/או אחאי אחד. אחוז זה גבוה במיוחד (52%) בקרב הקשישים האלמנים. גם בהקשר זה נמצא, שקיים קשר בין גודל הרשת למידת פיזורה כאשר הגודל הממוצע של רשת שארים, המתגוררת כולה באותו יישוב שבו גר הקשיש הנתמך, היה 3.3 לעומת גודל ממוצע של 5.6 כאשר רשת התמיכה מפוזרת יותר.

פרט להבדלים שהוזכרו, לא נמצאו הבדלים ברורים ועקביים בין תת-הקבוצות לגבי מידת פיזור רשת השארים. בקרב המדגם הכללי (בני 20 ומעלה) נמצא, שרשתות של יוצאי אסיה-אפריקה מפוזרות יותר מאשר אלו של יוצאי אירופה-אמריקה, אולם אין הנתונים מצביעים על ממצא מקביל בקרב מדגם הקשישים. ממצאים אלה מרמזים על הצורך בנתוני אורך אשר היו מאפשרים בדיקה של הסדרי מגורים ושל פיזור או ריכוז אקולוגי של משפחות לאורך מהלך החיים, וכך היו שופכים אור על התהליכים המאפיינים תקופות חיים שונות. ספציפית, נתונים מסוג זה היו מאפשרים לנו לבדוק אם בקרב קבוצות אוכלוסייה מסורתיות - כגון יוצאי אסיה-אפריקה - קיים תהליך של מעברי מגורים והתקרבות בני המשפחה עם הזדקנות אחד מחבריה.

סיכום

המחקר שתואר בדו"ח זה מעוגן בדיון במרכזיותה וביתרונותיה של המשפחה כמערכת תמיכה לחבריה הקשישים. ההכרה הגוברת של אנשי מחקר, מגבשי מדיניות חברתית ואנשי שדה במגבלות הפוטנציאליות של תפקוד מערכת זו מהווה את הרקע לעניין בתיאור - ולו ראשוני ביותר - של רשתות השארים של האוכלוסייה הקשישה.

הרגישות הגוברת למגבלות אפשריות של היקף וטיב התמיכה שהרשת המשפחתית מסוגלת להעניק לבני המשפחה הקשישים כרוכה במודעות להשלכותיהן של מגמות חברתיות ודמוגרפיות שונות, שנסקרו בתחילת הדיון, והנוגעות הן למאפייני התומכים והן למאפייני הנתמכים הפוטנציאליים. לצד מודעות זו בולט המחסור במידע אמפירי, הנוגע לתשתית המבנית ההכרחית לקיומה של הפונקציה התומכת של המשפחה - עצם קיומה או אי קיומה של הרשת, גודלה, הרכבה הגילי והמיני, צפיפותה או פיזורה האקולוגי, ומאפיינים חברתיים וכלכליים של החברים בה.

המדגם הקטן שנחקר בסקר הנוכחי והמספר המצומצם יחסית של מאפיינים חברתיים של חברי הרשת שנסקרו מגבילים אותנו בבואנו לנתח את הממצאים ולהחילם על כלל האוכלוסייה הקשישה היהודית בישראל. אף-על-פי-כן נדמה, שעצם הפקת נתונים ראשונים או מפה ראשונה של רשתות השארים של הקשישים ושל תת-קבוצות בתוכם מהווה תרומה למאגר הידע בנושא, ומרמזת על כיווני מחקר שרצוי לנקוט בעתיד.

ראשית נסכם את המאפיינים העיקריים של רשת השארים של כל הקשישים שנסקרו (N=128). כ- 80% מהקשישים היו נשואים בעת עריכת הסקר ו- 17% היו אלמנים. ל- 90% ויותר היה לפחות ילד אחד, ובממוצע היו לקשישים במדגם 2.4 ילדים. המספר הממוצע של האחאים היה 1.6, וגודל הרשת הממוצעת (סך-הכל ילדים, אחאים, בן זוג והורים) היה 4.8 בני משפחה. הגיל הממוצע של בנות הזוג של הגברים הקשישים היה 64.2, והגיל הממוצע של בני הזוג של הקשישות היה גבוה בהרבה - 73.6. בממוצע, נשות הקשישים צעירות מהם ב- 5.8 שנים. הגיל הממוצע של אחאי הקשישים הוא 43.7, ולקרוב ממחצית הקשישים יש אחאי שהוא בן מינם; למעלה מ- 60% מ"מאגר" האחאים הם קשישים בעצמם.

מבחינת הרכב משק-הבית, מאופיינים רוב הקשישים (68%) על-ידי מגורים עם בן זוג בלבד, 12% מתגוררים עם בן זוג וילד, ו- 18% מתגוררים לבד. הניתוח האקולוגי של מגוריהם של חברי הרשת המשפחתית מצביע על כך שלכמעט שליש מהקשישים (30%) יש ילד הגר קרוב אליהם - או בדירתם או בשכונתם. הילד הקרוב ביותר של כמעט מחצית מהקשישים (41%) מתגורר עימם ביישוב מגוריהם, ורק ל-4% מהקשישים שיש להם ילדים אין ילד המתגורר בארץ. מרחקם המינימלי הממוצע של סך כל הנחקרים מילדיהם היה כ- 5 ק"מ, המרחק הממוצע בין סך-כל הקשישים לילדיהם הוא כ- 18 ק"מ, ובין הקשישים לאחאיהם - 20.1 ק"מ. לבסוף, בדקנו גם את מרחק התקן של הרשת כמדד לפיזור של מגורי השארים (כולל הנחקר) סביב המרכז הממוצע של הרשת. נמצא במדגם, שמרחק תקן של סך-כל הקשישים הוא 18.4 ק"מ.

בסכמנו את ההבדלים בין תת-הקבוצות של קשישים מבחינת הסוגיות שתוארו לעיל, נעמוד רק על ההבדלים הבולטים ביותר ואשר נראים משמעותיים במיוחד מבחינת השלכותיהן האפשריות. הבדלים אלו מתייחסים בעיקר לממד הגיל (ההבחנה בין "קשישים צעירים" לבין בני 75 ומעלה), הבדלים בין המינים והבדלים בין אוכלוסיות מסורתיות ומודרניות יותר (לפי מוצא ורמת דתיות).

אחוז האלמנים עולה בצורה ניכרת עם הגיל והוא שונה מאוד בקרב בני שני המינים - כאשר אחוז הנשים האלמנות במדגם הוא 30%, לעומת 6% אלמנים. כמו-כן, רק 7% מיוצאי אסיה-אפריקה הם אלמנים, לעומת האחוז המקביל בקרב יוצאי אירופה-אמריקה, שהוא 19%.

אחוז הקשישים ללא ילדים גבוה במיוחד בקרב הקשישים שעלו משנת 1961 ואילך (17%), ובקרב קשישים אלמנים (18%). ביחס למספר הילדים הממוצע בולטים הקשישים יוצאי אסיה-אפריקה עם 3.9 ילדים בממוצע, לעומת 2.0 בקרב יוצאי אירופה-אמריקה. גם באשר לאחאים נמצא, שליוצאי אסיה-אפריקה יש מספר ממוצע גדול יחסית של אחאים (2.3).

מבחינת גודל הרשת המשפחתית יש לציין את הרשת הקטנה יותר של בני 75 ומעלה (4.0 לעומת 5.0 בקרב בני 65-74), הרשת הקטנה יותר של נשים, ובמיוחד

הרשת הקטנה יותר של יוצאי אירופה-אמריקה לעומת זו של יוצאי אסיה-אפריקה (4.1 לעומת 7.3).

בהתייחסות למאפיינים ספציפיים יותר של רשתות השארים של קשישים מתת-קבוצות שונות, ניתן לציין, שבקרב האוכלוסיות המסורתיות (דתיים ויוצאי אסיה-אפריקה) נמצא גיל ממוצע צעיר, במיוחד אצל בנות זוגם של הקשישים (61 בשתי הקבוצות). כצפוי, הפרשי גיל גדולים במיוחד בין בני זוג נמצאו בקרב אוכלוסיות אלו - קרוב לתשע שנים בממוצע. כמו-כן, הגיל הממוצע של ילדי הקשישים מקבוצות מסורתיות אלו נמוך יותר מאשר גילם הממוצע של ילדי הקשישים האחרים, כנראה כתוצאה מכך שטווח גיל הלידה (של האם) בקרב קבוצות אלו ארוך יותר.

כתוצאה מהמספר הגדול יחסית של אחאים שיש לקשישים מהקבוצות המסורתיות, רק כ- 43% מסך האחאים של קשישים אלו הם קשישים בעצמם. בניתוח הרכבי משק-הבית של קבוצות שונות של קשישים נמצא, שיש הבדלים ניכרים בהרכבי משק-הבית של הקשישים ה"צעירים" והקשישים יותר. עם העלייה בגיל עולה אחוז המתגוררים לבד, ופוחת מאוד אחוז המתגוררים במשק-בית הכולל ילד כלשהו (מ- 15% בקרב הקבוצה הראשונה לאפס בקרב הקשישים מאוד).

אין ספק, שההבדל הדרמטי ביותר בהרכבי משק-הבית הוא ההבדל בין משקי-הבית של גברים ושל נשים. כמעט שליש מהקשישות במדגם התגוררו לבד, לעומת 6% מהגברים, נתון אשר נראה משמעותי במיוחד בהקשר של פגיעות אפשרית של נשים הן לבדידות והן לקשיים הכרוכים בזמינות הסיוע המשפחתי.

כמו-כן בולטים ההבדלים במשקי-הבית של יוצאי אירופה-אמריקה ושל יוצאי אסיה-אפריקה, לפיהם רק כ- 7% מיוצאי אסיה-אפריקה מתגוררים לבד וכ- 35% מתגוררים עם בן זוג ועם ילד. בקרב יוצאי אירופה-אמריקה אחוז המתגוררים לבד הוא 20%, ורק לכ- 5% יש עדיין ילד המתגורר במשק-ביתם.

באשר לפיזור מקומות מגוריהם של חברי הרשת המשפחתית של הקשיש נמצא, שאחוז הקשישים אשר ילדם הקרוב גר בשכונתם גבוה במקצת בקרב גברים (19% לעומת 10% בקרב נשים), וגבוה בהרבה בקרב הגברים בני 75 ומעלה לעומת הנשים בגילים הללו; בעוד שכשליש מהגברים מתגוררים באותה שכונה עם ילד אחד לפחות,

בקרב הנשים אין אף קשישה שיש לה ילד בשכונתה. אולם פרט להבדלים אלה, לא נמצאו הבדלים ברורים ועקביים בין תת-הקבוצות של הקשישים לגבי מידת פיזור רשת שאריהם.

ניתן לראות במספר תת-קבוצות של קשישים - כגון קשישים ללא ילדים, קשישים אשר ילדיהם מתגוררים רחוק יחסית מהם, וקשישים המתגוררים לבד - כ"אוכלוסיות בסיכון" מבחינת הפוטנציאל שלהן להיעזר במקורות תמיכה משפחתיים. עקב הגודל הקטן של המדגם, מספרם של הקשישים בסקר המאופיינים על-ידי תכונות אילו הוא קטן מאוד, ויש להתייחס לממצאים ביחס לקבוצות אילו בזהירות רבה.

הקשישים ללא ילדים היו כמעט כולם ממוצא אירופי והתגוררו בערים הוותיקות. רוב רובם של הקשישים המתגוררים רחוק יחסית מילדיהם היו יוצאי אירופה-אמריקה ורובם הגדול היו חילוניים.

בקרב הקשישים המתגוררים לבד, בולט האחוז הגבוה של נשים, של קשישים ללא ילדים, של יוצאי אירופה-אמריקה, ושל תושבי הערים הוותיקות. מעניין במיוחד לציין, שליותר מ- 17% מהקשישים המתגוררים לבד היה לפחות ילד אחד אשר התגורר באותה שכונה, ולעוד כמחצית היה ילד שהתגורר ביישוב מגוריו של הקשיש כך שהמגורים לבד אינם מעידים בהכרח על בידוד מבני משפחה. המספר הממוצע של ילדים שאיפיין קבוצה זו של קשישים היה 1.7, והמספר הממוצע של אחאים היה נמוך יחסית - פחות מאחד. אולם לעומת זאת, יש לציין, שלמעלה משליש מהקשישים ללא ילדים התגוררו לבד, ובכך הם מהווים את קבוצת האוכלוסייה החשופה במיוחד לסיכוני הבדידות וחוסר התמיכה.

לאור מגבלותיו של הסקר הנוכחי - ובעיקר עקב המדגם הקטן עליו הוא מתבסס, אנו מקווים, שהמחקר בכללותו יהווה בסיס למחקר מקיף יותר, ויתרום לידע הבסיסי על התשתית המשפחתית לתמיכה בקשישים, לגיבוש תפיסה מציאותית של תפקיד המשפחה במתן סיוע לחבריה הקשישים, ולאיתור קבוצות אוכלוסייה העלולות להיות חשופות לסיכונים הנובעים מרשת משפחתית מצומצמת יחסית ו/או בלתי זמינה.

נספח טכני

(1) עבודת השדה נעשתה באמצעות הסקר השוטף של מכון ישראל למחקר חברתי שימושי בירושלים. המדגם הארצי של סקר זה מייצג את האוכלוסייה היהודית הבוגרת (בני +20), להוציא אוכלוסיית הקיבוצים והמוסדות. לכל אזרח יהודי הנמצא בארץ, שגילו מעל 20, יש הסתברות ראשונית שווה להיכלל במדגם. מסגרת הדגימה הינה תלת-שלבית: מסגרת דגימה של יחידות דגימה ראשוניות - יישובים; מסגרת דגימה של יחידת דגימה סופית - משקי-בית; ודגימת הנחקר בתוך משק-הבית. מסגרת היישובים כוללת את רשימת היישובים בארץ לסוף השנה האחרונה, כפי שנמסרה על-ידי המדור לדמוגרפיה של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. גודל היישוב הינו אומדן מספר הנפשות המיוחסות ליישוב על-ידי המדור לדמוגרפיה.

היישובים בארץ חולקו לשכבות על-פי החלוקה של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. מכל שכבה נדגמים מספר יישובים, שבהם נדגמים משקי-בית. תהליך דגימת משקי-הבית מתחיל מתוך רשימות פנקס הבוחרים. כתובתו של הנדגם מתוך פנקס הבוחרים הופכת למסגרת הדגימה הסופית, שהיא משק-הבית. המראיין מקבל לידיו שאלון, שעליו מדבקה עם שם וכתובת המהווה את יעד משק-הבית לראיון. דגימת הנחקרים בתוך משק-הבית נעשית בשיטת קיש.

(2) רשימת היישובים שעלו במדגם הנוכחי ופירוט צורת היישוב מובאים להלן:

היישוב	צורת היישוב	היישוב	צורת היישוב
1. חיפה	עיר ותיקה	18. חולון	עיר ותיקה
2. נהריה	עיר ותיקה	19. נתניה	עיר ותיקה
3. קרית ביאליק	עיר ותיקה	20. פתח תקוה	עיר ותיקה
4. צפת	עיר ותיקה	21. ראשון לציון	עיר ותיקה
5. בנימינה	יישוב עירוני ותיק	22. רחובות	עיר ותיקה
6. חדרה	עיר ותיקה	23. רמת גן	עיר ותיקה
7. פרדס חנה-כרכור	יישוב עירוני ותיק	24. כפר סבא	עיר ותיקה
8. עכו	עיר חדשה	25. גבעת שמואל	יישוב עירוני ותיק
9. כרמיאל	יישוב עירוני חדש	26. אור יהודה	יישוב עירוני חדש
10. מגדל העמק	יישוב עירוני חדש	27. יבנה	יישוב עירוני חדש
11. תל אביב	עיר ותיקה	28. רמלה	עיר חדשה
12. אשדוד	עיר חדשה	29. אביחיל	-
13. אשקלון	עיר חדשה	30. בארותיים	-
14. בני ברק	עיר ותיקה	31. באר שבע	עיר חדשה
15. בת ים	עיר ותיקה	32. דימונה	עיר חדשה
16. גבעתיים	עיר ותיקה	33. קרית גת	עיר חדשה
17. הרצליה	עיר ותיקה	34. ירושלים	עיר ותיקה
		35. אבן ספיר	-

(3) לבסוף, השוואת מבנה המדגם מבחינת גיל, מין ומוצא עם הנתונים הארציים (שנתון סטטיסטי לישראל, מס' 36, 1985, למ"ס) מובאת בלוח הבא (יהודים בני 20+):

מוצא			גיל			מין		
	מדגם	אוכלוסייה		מדגם	אוכלוסייה		מדגם	אוכלוסייה
אסיה-			20-24	9.7	12.4	גברים	40.8	48.8
אפריקה	47.8	45.0	25.29	11.5	12.7	נשים	59.2	51.2
אירופה			30-34	13.6	13.1	סה"כ	100.0	100.0
-אמריקה	45.4	49.4	35-39	16.6	11.0			
ישראל			40-44	10.5	7.1			
(אב	6.8	5.6	45-49	7.3	7.2			
יליד			50-54	7.2	6.9			
ישראל)			55-59	6.0	6.8			
סה"כ	100.0	100.0	60-64	5.9	6.7			
			65-69	5.7	4.9			
			70+	5.0	11.1			
			סה"כ	100.0	100.0			

לוח 1: התפלגות מדגם קשישים לפי מאפיינים חברתיים נבחרים ולפי מאפיינים בסיסיים של רשת השארים (באחוזים)

	מספר מקרים	נשואים	הורים לילדים	מס' ממוצע של ילדים	עם אח או אחות	מס' ממוצע של אחאים	גודל ממוצע של רשת השארים
סה"כ הקשישים	128	79.7	91.4	2.4	66.4	1.6	4.8
בני 65-74	103	81.6	91.2	2.5	68.0	1.6	5.0
בני +75	25	72.0	92.0	2.0	60.0	1.3	4.0
גברים	68	92.6	92.6	2.5	66.2	1.6	5.2
נשים	60	67.2	90.0	2.2	66.7	1.5	4.4
יוצאי אסיה-אפריקה	29	93.1	93.1	3.9	72.4	2.3	7.3
יוצאי אירופה-אמריקה	94	77.7	93.6	2.0	62.8	1.3	4.1
דתיים	38	86.8	89.5	3.3	65.8	1.3	6.1
חילוניים	89	78.4	92.1	2.0	66.3	1.4	4.3
שנות לימוד:							
עד 8 כיתות	42	85.7	92.9	2.8	62.0	1.7	5.5
9-12 שנים	49	83.3	93.9	2.3	69.1	1.6	4.7
13+ שנים	35	71.4	88.6	2.1	66.2	1.4	4.2
ילידי ישראל או עלו עד 1947	41	90.0	92.7	2.2	68.3	1.6	4.7
עלו בין 1948-1960	50	79.6	94.0	2.9	64.0	1.3	5.0
עלו מ- 1961 ואילך	23	60.9	82.6	1.9	69.6	1.7	4.1
נשואים	106	100.0	93.1	2.5	69.6	1.7	5.3
אלמנים	22	-	81.8	1.8	54.5	1.0	2.7
יישובים ותיקים	106	80.0	90.6	2.2	67.0	1.5	4.6
יישובים חדשים	17	82.4	100.0	3.4	68.1	1.6	5.9

לוח 2: התפלגות מדגם הקשישים לפי מאפיינים חברתיים נבחרים ולפי תכונות השארים

		תכונות בני-זוג		תכונות ילדים					תכונות אחאים	
	מספר מקרים	גיל ממוצע של בן-זוג	% בני-זוג שעובדים	מס' ממוצע של בנים	מס' ממוצע של בנות	גיל ממוצע של הילד המבוגר	גיל ממוצע של הילד הצעיר	גיל ממוצע של ילדים	גיל ממוצע של אחאים	% עם אח בן מינו
סה"כ										
הקשישים	128	67.8	19.2	1.3	1.1	40.6	33.0	33.7	43.7	48.4
בני 65-74	103	65.9	22.3	1.3	1.2	38.4	30.7	31.6	43.6	48.5
בני +75	25	78.8	5.3	1.2	0.9	49.9	42.3	42.6	44.2	48.0
גברים	68	64.2	12.6	4.1	2.1	39.0	30.4	32.4	43.5	45.6
נשים	60	73.6	30.0	1.1	1.1	42.5	36.0	35.3	43.9	51.7
יוצאי אסיה-אפריקה	29	63.5	29.6	2.1	2.1	37.7	26.9	30.4	40.3	62.1
יוצאי אירופה-אמריקה	94	69.0	14.9	1.1	0.9	41.4	34.6	35.2	43.2	42.6
דתיים	38	65.6	21.2	1.7	1.8	38.3	28.1	29.9	38.0	50.0
חילוניים	89	68.9	18.3	1.1	0.9	41.5	34.9	35.3	46.0	48.3
השכלה:										
עד 8 כיתות	42	66.8	19.4	1.5	1.4	40.0	31.7	33.5	37.9	50.0
9-12 שנים	49	69.1	22.5	1.1	1.1	42.5	35.2	36.5	47.8	46.9
13+ שנים	35	67.3	14.8	1.2	0.8	38.4	31.0	30.8	45.8	48.6
ילידי ישראל או עלו עד 1947	41	69.7	13.9	1.0	1.2	41.5	34.0	35.0	47.4	31.2
עלו בין 1948 ל-1960	50	67.8	23.1	1.6	1.4	41.2	32.8	34.8	39.6	44.0
עלו מ-1961 ואילך	23	63.0	7.1	1.0	0.8	39.8	29.8	31.8	46.7	47.8
נשואים	106	67.8	19.2	1.4	1.3	39.8	31.4	33.3	45.4	50.0
אלמנים	22	-	-	1.0	0.8	45.3	34.9	40.1	37.5	45.5
ישובים:										
ותיקים	106	68.3	20.0	1.2	1.0	40.5	33.4	33.6	45.9	49.1
חדשים	17	64.8	14.3	1.7	1.6	40.8	30.2	35.5	27.4	58.3

לוח 3: התפלגות מדגם הקשישים לפי מאפיינים חברתיים נבחרים ולפי הרכב משק-בית (באחוזים)*

	מספר מקרים	מתגוררים לבד	מתגוררים עם בן-זוג	מתגוררים עם בן-זוג וילד
סה"כ הקשישים	128	18.0	68.0	11.7
בני 65-74	103	16.5	66.0	14.6
בני +75	25	24.0	76.0	-
גברים	68	5.9	73.5	17.6
נשים	60	31.7	61.7	5.0
מוצא:				
אסיה-אפריקה	29	6.9	55.2	34.5
אירופה-אמריקה	94	20.2	72.3	5.3
דתיים	38	13.2	63.2	18.4
חילוניים	89	20.2	70.8	9.0
השכלה:				
עד 8 כיתות	42	14.3	69.0	11.9
9-12 שנים	49	18.4	71.4	10.2
+13 שנים	35	22.9	62.9	14.3
ילידי ישראל או עלו עד 1947	41	9.8	80.5	7.3
עלו בין 1948-1960	50	20.0	62.0	18.0
עלו מ- 1961 ואילך	23	39.1	43.5	13.0
נשואים	106	-	84.3	13.7
אלמנים	22	100.0	-	-
ללא ילדים	11	36.4	63.6	-
הורים לילד אחד	25	32.0	56.0	4.0
הורים ל- 2 ילדים	42	16.7	78.6	4.8
הורים ל- 3 ילדים	29	6.9	72.4	17.2
הורים ל- 4 ילדים ויותר	21	9.7	57.1	33.2
יישובים ותיקים	106	18.9	70.8	9.4
יישובים חדשים	17	17.6	47.1	29.4

* במקרים מסוימים האחוזים אינם מסתכמים במאה אחוזים כתוצאה ממקרים של מגורים עם ילד ואח, או בן-זוג, ילד ואח.

לוח 4: התפלגות מדגם קשישים לפי מאפיינים חברתיים נבחרים ולפי מקום מגוריו של הילד הקרוב ביותר

	באותה דירה	באותה שכונה	באותו יישוב	ביישוב אחר	בחו"ל	אין ילדים
סה"כ הקשישים	14.1	14.8	40.6	19.5	3.9	7.0
בני 65-74	17.5	14.6	37.9	19.4	3.9	6.8
בני +75	-	16.0	52.0	20.0	4.0	8.0
גברים	20.6	19.1	35.3	17.6	2.9	4.4
נשים	6.7	10.0	46.7	21.7	5.0	10.0
מוצא:						
אסיה-אפריקה	37.9	10.3	41.4	3.4	3.4	3.4
אירופה-אמריקה	7.4	16.0	41.5	24.5	4.3	6.4
דתיים	23.7	13.2	42.1	10.5	2.6	7.9
חילוניים	9.0	15.7	40.4	23.6	4.5	6.7
השכלה:						
עד 8 כיתות	16.7	14.3	47.6	14.3	2.4	4.8
9-12 שנים	10.2	18.4	44.9	16.3	4.1	6.1
13+ שנים	14.3	8.6	28.6	31.4	5.7	11.4
ילידי ישראל או עלו עד 1947	9.8	14.6	34.1	24.4	9.8	7.3
עלו בין 1948-1960	18.0	18.0	46.0	14.0	-	4.0
עלו מ- 1961 ואילך	17.4	17.4	21.7	21.7	4.3	17.4
נשואים	15.7	14.7	40.2	19.6	4.9	4.9
אלמנים	-	13.6	50.0	18.2	-	18.2
הורים לילד אחד	12.0	4.0	48.0	28.0	8.0	-
הורים ל- 2 ילדים	4.8	23.8	38.1	28.6	4.8	-
הורים ל- 3 ילדים	20.7	10.3	51.7	17.2	-	-
הורים ל- 4 ילדים ויותר	33.6	19.3	36.9	5.0	5.1	-
יישובים ותיקים	10.4	14.2	41.5	20.8	4.7	8.5
יישובים חדשים	35.3	5.9	47.1	11.8	-	-

לוח 5: התפלגות מדגם הקשישים לפי מאפיינים חברתיים נבחרים ולפי מקום המגורים של האחאי הקרוב ביותר

	מספר מקרים	באותה דירה	באותה שכונה	באותו יישוב	ביישוב אחר	בחו"ל	אין אחאים
סה"כ הקשישים	128	2.3	3.9	15.6	32.0	12.5	33.6
בני 65-74	103	2.9	1.9	14.6	36.9	11.7	32.0
בני +75	25	-	12.0	20.0	12.0	16.0	40.0
גברים	68	2.9	2.9	16.2	38.2	5.9	33.8
נשים	60	1.7	5.0	15.0	25.0	20.0	33.3
מוצא:							
אסיה-אפריקה	29	3.4	3.4	24.1	31.0	10.3	27.6
אירופה-אמריקה	94	2.1	4.3	11.7	33.0	11.7	37.2
דתיים	38	5.3	2.6	28.9	26.3	2.6	34.2
חילוניים	89	-	4.5	10.1	34.8	16.9	33.7
ילידי ישראל או עלו עד 1947	41	2.4	2.4	12.2	41.5	9.8	31.7
עלו בין 1948-1960	50	-	4.0	16.0	34.0	10.0	36.0
עלו מ- 1961 ואילך	23	4.3	8.7	13.0	21.7	21.7	30.4
נשואים	106	2.0	2.9	18.6	36.3	9.8	30.4
אלמנים	22	-	9.1	4.5	18.2	22.7	45.5
ללא ילדים	11	-	18.2	27.3	9.1	27.3	18.2
הורים לילדים	117	2.6	2.6	14.5	34.2	11.1	35.0
יישובים ותיקים	106	1.9	3.8	16.0	33.0	14.2	32.1
יישובים חדשים	17	5.9	-	11.8	23.5	5.9	52.9

לוח 6: התפלגות מדגם הקשישים לפי מאפיינים חברתיים נבחרים ולפי מרחקי מגורים מילדים ואחאים ומידת הפיזור של רשת השארים (בק"מ)

	מספר מקרים	מרחק מינימלי לילד		מרחק ממוצע לילדים		מרחק מינימלי לאח/לאחות		מרחק ממוצע לאחאים		מרחק התקן של הרשת	
		מרחק ממוצע	סטיית תקן	מרחק ממוצע	סטיית תקן	מרחק ממוצע	סטיית תקן	מרחק ממוצע	סטיית תקן	מרחק ממוצע	סטיית תקן
סה"כ הקשישים	119	5.1	23	17.9	30	12.2	28	20.1	31	18.4	22
בני 65-74	96	3.8	16	17.7	26	14.1	30	21.6	32	18.8	21
בני +75	23	10.3	42	18.8	43	3.9	13	13.8	23	16.8	24
גברים	65	3.8	18	16.8	28	14.8	30	24.4	33	19.2	21
נשים	54	6.7	28	19.2	33	9.2	26	15.2	28	17.5	22
מוצא:											
אס'-אפ'	28	0.1	76	13.2	21	6.5	18	19.1	22	17.9	20
אי'-אמ'	88	6.6	27	19.4	33	15.2	31	20.1	34	18.4	22
דתיים	35	2.7	16	15.7	23	9.9	24	20.8	29	16.6	19
חילוניים	83	6.1	26	18.8	33	13.4	30	19.9	32	19.1	23
השכלה:											
עד 8 כיתות	40	6.1	32	20.7	37	8.9	27	15.0	27	18.7	23
9-12 שנים	46	3.9	18	15.4	27	15.6	29	23.9	31	18.2	20
13+ שנים	31	5.8	18	18.6	26	12.1	30	21.6	36	18.7	22
ילידי ישראל או עלו עד 1947	41	7.9	25	22.0	33	25.2	37	32.5	39	22.0	23
עלו בין 1948-1960	50	5.3	24	17.4	34	5.5	16	14.0	21	16.8	22
עלו מ- 1961 ואילך	23	1.6	5	11.2	17	8.8	29	13.1	29	11.6	16
נשואים	97	3.8	16	18.8	27	14.2	30	22.9	33	20.9	22
אלמנים	18	11.9	47	15.1	47	2.0	5	5.4	9	9.0	21
ללא ילדים	11	-	-	-	-	-	-	1.2	3	1.7	3
הורים לילדים	117	5.1	23	17.9	30	13.6	29	22.3	32	20.0	22
תושבי יישובים ותיקים	106	5.9	26	18.3	32	11.4	27	19.1	31	17.9	22
תושבי יישובים חדשים	17	1.7	5	14.4	18	22.9	42	30.8	39	20.1	21

ביבליוגרפיה

ברגמן, ש., ח. פקטור, וא. קפלן. 1986. "מפקד מוסדות לטיפול ממושך בישראל, 1983." מכון ברוקדייל, סידרה מיוחדת, 26/1986

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. הקשישים בישראל. מבחר נתונים מתוצאות המפקד, ירושלים, תשמ"ו.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. סקר קשישים במשקי-בית, 1982. ירושלים, תשמ"ה.

ליטווין, ר. 1984. "שינויים ביחסי הורים-ילדים בגיל מאוחר." מתוך הגיל החדש: דפי מידע בנושא הגיל השלישי, גליון 15, ינואר.

קופ, י., וח. פקטור. 1983. "הזדקנות האוכלוסייה והשימוש בשירותי הבריאות." דפי דיון, מכון ברוקדייל, ד- 83-86/87.

שמואלי, ע. 1989. "רשתות שארים בישראל." דפי דיון ד-89-172, מכון ברוקדייל, ירושלים.

Bachi, R. 1963. "Standard Distance Measures for Spatial Analysis," Regional Science Association, Vol X.

Beckman, L.J. and B.B. Houser. 1982. The Consequences of Childlessness on the Social-Psychological Well-Being of Older Women," Journal of Gerontology, 37(2), pp. 243-250.

Brodsky, J., J. Habib, H. Factor, D. Naon, T. Dolev. 1986. "Patterns and Burden of Caregiving Among Spouses, Children and Others." Paper presented at Third Symposium of EBSSRS, Jerusalem, August.

Brody, E.M. 1985. "Parent Care as a Normative Family Stress." The Gerontologist, 25:19-30.

Bromberg, E.M. 1983. "Mother-Daughter Relationships in Later Life: The Effect of Quality of Relationship Upon Mutual Aid," Journal of Gerontological Social Work, 6(1), Sept., pp. 75-92.

Cicirelli, V.G. 1983. "Adult Children's Attachment and Helping Behavior to Elderly Parents: A Path Model," Journal of Marriage and the Family, 45:815-824.

DeVos, S. 1984. "Where Demography and Gerontology Meet," CDE Working Paper, 84-7, Madison, Wisconsin.

Doty, P. 1986. "Family Care of the Elderly: Is It Declining? Can Public Policy Promote it?" Milbank Memorial Fund Quarterly, Spring.

Habib, J. 1984. "Population Aging and Israeli Society." Paper presented at Conference on Societal Aging, Bellagio, Italy, June.

Horowitz, A. 1985. "Sons and Daughters as Caregivers to Older Parents: Differences in Role Performance and Consequences," The Gerontologist, (25)6, pp. 612-617.

Johnson, C.L. 1983. "Dyadic Family Relations and Family Support," The Gerontologist, 23:377-383.

Kendig, A.L. and D.T. Rowland. 1983. "Family Support of the Australian Aged: A Comparison with the United States, The Gerontologist, 23:643-649.

Lang, A.M. and Brody, E.M. 1983. "Characteristics of Middle-Aged Daughters and Help to their Elderly Mothers," Journal of Marriage and the Family, 45:193-202.

Lawton, M.D., M. Moss, M.K. Kleban. 1984. "Marital Status Living Arrangements, and the Well-Being of Older People," Research on Aging, 6(3), 323-345.

Matras, J. 1986. "Demographic Trends in the Population of Israel: Implications for Changing Patterns of Dependence," Brookdale Institute Discussion Paper D-127-86, Jerusalem.

Matras, J., G. Noam and D.L. Featherman. 1984. "The Life Course of Young Israeli Women." Report to U.S.-Israel Binational Science Foundation.

Mindel, C.H. 1981. "Living Arrangements of Non-Institutionalized Elderly: A Discriminant Analysis. Paper presented at XII International Congress of Gerontology, Hambourg.

Rosenmayer, L. 1985. "Changing Values and Positions of Aging in Western Culture," in: Handbook of the Psychology of Aging, J.E. Birren and W.K. Schaie, (eds.), Van Nostrand, New York.

Rubinstein, R.L. 1985. "The Elderly who Live Alone and their Social Supports," Annual Review of Gerontology and Geriatrics, Vol. 5.

Scharlach, A.E. 1983. "Relief of Role Strain Among Women with Aging Mothers." Paper presented to Annual Meeting of the Gerontological Society of America, San Franciso.

Shanas, E. 1968. Old People in Three Industrial Societies, Atherton Press: New York.

Shanas, E. 1979. "The Family as a Social Support System in Old Age." The Gerontologist, 19.

Shuval, J.T., R. Fleishman and A. Shmueli. 1982. Informal Support for the Elderly: Social Networks in a Jerusalem Neighborhood, Brookdale Institute, Jerusalem.

Siegel, J.S. and C.M. Taeuber. 1986. "Demographic Perspectives on the Long-Lived Society," Daedalus, 115(1), Winter.

Stoller, E.P. 1983. "Parental Caregiving by Adult Children", Journal of Marriage and the Family, 851-858.

Thomas, K. and A. Wister. 1984. "Living Arrangements of Older Women: The Ethnic Dimension." Journal of Marriage and the Family, 46(2), May, pp. 301-311.

Treas, J. 1977. "Family Support Systems for the Aged: Some Social and Demographic Considerations," The Gerontologist, 17(6), 486-492.

Weihl, H. 1985. "Changes over Time in Household Structure and Intergenerational Support Patterns of the Elderly." Paper presented at ESF Conference, Jerusalem.

Wenger, G.C. 1984. The Supportive Network, National Institute of Social Services Library, #46, George Allen & Unwin, London.

PER DISCUSSION PAPE
USSION PAPER DISCUS

KINSHIP NETWORKS OF THE ELDERLY

Gila Noam

JOINT (JDC) ISRAEL
BROOKDALE INSTITUTE OF GERONTOLOGY
AND ADULT HUMAN DEVELOPMENT

JDC HILL, P.O.B. 13087
JERUSALEM 91130, ISRAEL

D-170-89

מכון ברוקדייל: הספריה
את הספר יש להחזיר עד

תאריך	תאריך	תאריך

irch, experimentation and education in
opment. It was founded and is funded by
oution Committee (AJJDC) with the
on and the support of the Government of
ı is policy- and program-oriented,
ı applied nature.

/ relevant problems and to recommend
ne health and social services. It attempts
overnmental experts and other public
o link research findings with their

titute for distribution to students of the
ofessionals and elected or appointed
g social policies and programs.

issues of national importance in order to
the development of sound policies and

ed in such papers are those of the author
resent the views of the Institute, and of
with it.

KINSHIP NETWORKS OF THE ELDERLY

Gila Noam

Jerusalem

February 1989

ISSN-0334-9012

Abstract

The study described in this paper is anchored both in the recognition of the significance of the family's role in support of the elderly and in the growing sensitivity to the possible limitations in the functioning of this support network. These limitations derive from the implications of several social and demographic trends discussed in this paper and which relate to the characteristics of both potential caregivers and care-receivers.

Despite the growing awareness of these limitations, there is a clear lack of basic data with regard to the very existence or non-existence of the structural base essential for family support - that is, we lack information on the structure of the family network - its size, its age and sex composition, its density or geographical dispersion, and the characteristics of its members.

The present study constitutes an attempt to map out and characterize the kinship networks of the Jewish population in Israel, with this paper focusing on the elderly population, age 65 and over. The paper presents our attempt to produce a map of the kinship networks of the elderly population and of sub-groups within it, in terms of the size of the network, its characteristics, and its availability to the elderly individual.

A unique feature of the study is the attempt to describe the ecological map of the places of residence of family members vis-a-vis the elderly individual, and to note differences among various groups of the elderly in terms of the availability of the kinship network.

The study was based on a relatively small sample, and we hope that it will provide a basis for more comprehensive research and for a

discussion of the issue of the structural basis for family support of the elderly. We feel this discussion is of major importance for the formulation of a realistic conception of the potential for family support of the elderly and for identifying social groups vulnerable to the risks which stem from a small and/or unavailable network.

Acknowledgement

I wish to thank Prof. Judah Matras, who initiated this study, for his help in carrying out the research and Amir Shmueli and Jack Habib for their comments on the previous drafts of this paper.

Contents

Introduction	1
Study description and methods	7
Kinship networks of the elderly	10
Characteristics of the elderly's kinship networks	15
Ecological aspects of the kinship network	21
Summary	27
Technical appendix	31
Tables	33
Bibliography	39

List of Tables

Table 1: Distribution of Elderly Sample by Selected Social Characteristics and by Basic Characteristics of Kinship Network 33

Table 2: Distribution of Elderly Sample by Selected Social Characteristics and by Characteristics of Kin 34

Table 3: Distribution of Elderly Sample by Selected Social Characteristics and by Household Composition 35

Table 4: Distribution of Elderly Sample by Selected Social Characteristics and by Place of Residence of Nearest Child 36

Table 5: Distribution of Elderly Sample by Selected Social Characteristics and by Place of Residence of Nearest Sibling 37

Table 6: Distribution of Elderly Sample by Selected Social Characteristics and by Geographic Distance from Children and Siblings and Extent of Dispersion of Kinship Network 38